

**Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
ДВНЗ «Криворізький національний університет»
Криворізький педагогічний інститут
Кафедра української мови**

Н. М. Малюга, Н. М. Шарманова

***СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА:
ЛЕКСИКОЛОГІЯ, ФРАЗЕОЛОГІЯ, ЛЕКСИКОГРАФІЯ***

Навчальний посібник для студентів
факультету української філології

Кривий Ріг – 2013

ББК 811.161.2'373

УДК 81.2УКР

М 21

Малюга Н. М. Сучасна українська літературна мова: Лексикологія, фразеологія, лексикографія : навчальний посібник для студентів факультету української філології / Н. М. Малюга, Н. М. Шарманова. – [2-е вид., стереотип.]. – Кривий Ріг, 2013. – 82 с.

Посібник з дисципліни «Сучасна українська літературна мова» (розділи «Лексикологія», «Фразеологія», «Лексикографія») укладено з урахуванням вимог, що висуваються до практики викладання профільюючих дисциплін у вищій школі. Велику увагу приділено аналізу парадигматичних відношень лексико-семантичної системи української мови, національним особливостям формування лексичного і фразеологічного фонду.

У навчальному посібнику подано завдання і вправи, систематизовані відповідно до кожної теми з розділів «Лексикологія», «Фразеологія», «Лексикографія» курсу «Сучасна українська літературна мова». Розроблено плани проведення практичних занять, подано списки основної (на початку) і додаткової (до кожного заняття) літератури, запропоновано вправи різної складності і характеру (аналітичні, дослідницькі, творчі), подано завдання до самостійної роботи, наведено питання до екзамену.

Матеріали до практичних занять спрямовують роботу студентів на поглиблене опрацювання спеціальної літератури, зокрема з історії формування лексичного шару, з історії укладання словників, на вивчення дискусійних питань, що має вагомє значення в підготовці вчителя-словесника.

Для студентів факультету української філології.

Рекомендовано до друку кафедрою української мови,
протокол № 8 від 16 січня 2012 р.

Рецензенти: Ж. В. Колоїз, д. філол. н, професор;
Г. П. Клімчук, канд. філол. н., ст. викладач.

© Н. М. Малюга, Н. М. Шарманова, 2013

ПЕРЕДМОВА

Курс «Сучасна українська літературна мова» є провідною лінгвістичною дисципліною у фаховій підготовці вчителя української мови і літератури. Основна мета курсу – озброїти студентів системними знаннями з усіх основних аспектів, які відображають структуру сучасної української літературної мови; формувати національно свідому, духовно багату мовну особистість із високим рівнем комунікативної компетенції. Студенти повинні усвідомити винятково важливе значення рідної мови для функціонування й розвитку України.

Курс спрямований на те, щоб майбутній словесник усвідомив взаємозв'язки і взаємовідношення мовних одиниць, закономірності творення й функціонування цих одиниць, системність мови, складність і багатоплановість її будови. У процесі опанування курсу сучасної української літературної мови у вищій школі студент повинен виробити наукові погляди на мову, глибоко усвідомити взаємозв'язки між мовними підсистемами і навчитися розкривати їх, розвивати в собі навички самостійного аналізу мовних фактів, використовуючи при цьому знання, здобуті з інших лінгвістичних дисциплін, учитися самостійно працювати з науково-навчальною та власне науковою літературою лінгвістичного характеру.

Зміст програми з сучасної української літературної мови розрахований на те, щоб майбутній фахівець набув умінь сприймати красу рідної мови, використовувати мовні багатства в процесі власної мовленнєвої діяльності, правильно оцінювати стилістичні властивості лексичних і фразеологічних одиниць, їх емоційно-експресивні відтінки. Програмовий матеріал передбачає систематичне підвищення культури усного й писемного мовлення студентів.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИВЧЕННЯ КУРСУ

Загальний опис навчальної дисципліни

Курс: перший Семестр: другий Підготовка Бакалаврів	Напрямок, спеціальність, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчального курсу
Кількість кредитів: - національних – 4 - ECTS – 4 Модулів: 1 Змістових модулів: 2 Загальна кількість годин: 146	0203 Гуманітарні науки Філологія. Українська мова і література Освітньо-кваліфікаційний рівень: бакалавр	Обов'язковий Лекції: 20 год. Практичні: 38 год. Лабораторні: 16 год. Самостійна робота: 72 год. Форма підсумкового контролю: «екзамен» – 6 год.

Розподіл годин з навчальної дисципліни

зі спеціальностей «Українська мова і література, українознавство», «Українська мова і література, англійська мова», «Українська мова і література, редагування освітніх видань», «Українська мова і література, шкільне бібліотекознавство»

Семестр	Тижні (к-сть годин)	Усього ауд. годин	Кре- дита	Лекції	Практ. заняття	Лабор.	Сам. робота	Іспит	Залік	Загалом годин
II	4*18	74	4	20	38	16	72	+		146

Методичне забезпечення курсу

1. Опорні конспекти лекцій.
2. Навчально-практичний комплекс (система завдань до практичних, лабораторних занять та самостійної роботи).
3. Ілюстративний матеріал (таблиці, схеми, картки тощо).

ПРОГРАМА

Модуль 5. ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ФРАЗЕОЛОГІЯ. ЛЕКСИКОГРАФІЯ

Тема 1. Слово як основна одиниця лексичної системи.

Поняття про лексику. Лексикологія як учення про слово в лексичній системі мови. Завдання лексикології. Знакова природа слова. Слово і словоформа. Поняття про словниковий склад української мови і визначальні принципи його системної організації. Лексико-семантичне поле.

Тема 2. Типи лексичних значень слів.

Лексичне значення слова й поняття. Однозначні слова. Полісемія як лексико-семантичне явище. Пряме й переносне значення слова. Основні типи переносних значень слів.

Тема 3. Парадигматичні відношення в системі лексичних одиниць.

Омонімія як лексико-семантичне явище. Типи омонімів. Розрізнення омонімів і багатозначних слів. Синонімія як лексико-семантичне явище. Основні типи синонімів. Поняття про синонімічний ряд. Антонімія як лексико-семантичне явище. Загальномовні й контекстуальні антоніми. Пароніми.

Тема 4. Характеристика лексики української літературної мови за походженням.

Історичні зміни словникового складу мови. Зміни в лексичному значенні слова, етимологія слів. Незапозичена лексика. Співвідношення спільнослов'янської і власне української лексики. Старослов'янізми у складі лексики української мови. Запозичення із слов'янських мов.

Тема 5. Лексичні запозичення в українській мові.

Типи лексичних запозичень. Запозичення з грецької, латинської, інших європейських та східних мов. Ознаки іншомовних слів. Адаптація запозичень у лексичній системі української мови. Українські слова в інших мовах.

Тема 6. Характеристика лексики української мови за сферами комунікативного функціонування.

Поняття про активну й пасивну лексику. Територіальні й соціальні діалектизми, сфери функціонування. Неологізми, історизми й архаїзми, особливості їх побутування. Оказіоналізми.

Тема 7. Характеристика лексики української мови за стилістичними ознаками.

Загальноживані слова. Стилiстично забарвлена лексика. Лексика високого та низького стилів. Термінологія. Проблема суржику. Принципи лексичного аналізу слова.

Тема 8. Фразеологізм як тип мовної одиниці.

Предмет і завдання фразеології. Фразеологізм як мовна одиниця. Фразеологізм і слово. Фразеологізм і словосполучення. Питання про межі фразеології. Вияв у фразеологізмах національної специфіки мови.

Тема 9. Класифікація фразеологізмів.

Семантичні типи фразеологізмів. Інші класифікації фразеологізмів. Джерела фразеологізмів. Багатозначність, синонімія та антонімія у фразеології. Мовні кліше, штампи, складені найменування. Поняття про паремію. Прислів'я, приказки, афоризми.

Тема 10. Українська лексикографія.

Лексикографія як лінгвістична дисципліна. Відомості з історії української лексикографії. Типи словників. Сучасні словники української мови. Електронні словники.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗНАННЯ З КУРСУ

Студенти повинні знати:

- відомості про об'єкт і предмет лексикології;
- особливості формування та розвитку української лексикології XIX – поч. XXI ст.;
- основні концепції лексичного значення слова;
- базові терміни семасіології;
- особливості структури лексичного значення слова та його вияви залежно від парадигматичних і синтагматичних відношень;
- зміни в значенні слова, що відбуваються в результаті метафоричних і метонімічних перенесень;
- спеціальні лінгвістичні дослідження, лінгводидактичні й науково-популярні праці з відповідної проблематики;
- обсяг поняття «слово», співвідношення слова й поняття, роль словесних знаків у фіксації результатів пізнавальної діяльності людини;
- функції слова;
- принципи рівневої організації мови;
- головні засади системного, взаємопов'язаного функціонування лексичних одиниць у словниковому складі української мови;
- лінгвістичну природу й можливі сфери функціонування синонімів, антонімів, омонімів, паронімів;
- причини появи евфемізмів і перифраз;
- відомості про походження та розвиток лексичного складу сучасної української літературної мови;
- особливості формування лексичного складу сучасної української літературної мови на основі успадкованої лексики;

- історичні шари успадкованої лексики та їх місце і роль у розвитку лексичного складу української мови;
- формальні та семантичні ознаки запозиченої лексики;
- особливості освоєння запозиченої лексики;
- диференціацію лексичних одиниць за ступенем їх уживаності в мовленнєвій практиці, залежність індивідуального лексичного запасу мовця від рівня освіченості, сфери професійної діяльності, загальної культури;
- класифікацію лексики української мови з погляду походження, причини й джерела лексичних запозичень;
- склад лексики української мови із стилістичного погляду;
- класифікаційні ознаки фразеологізмів, їх типи;
- співвідношення між лексичним значенням слова та значенням фразеологізму;
- джерела формування української фразеології;
- основні словники української мови.

ПРАКТИЧНІ ВМІННЯ Й НАВИЧКИ З КУРСУ

Студенти повинні вміти:

- виділяти й характеризувати повнозначні та неповнозначні слова, власні й загальні назви, конкретні й абстрактні назви;
- з'ясовувати різні вияви відношень і зв'язків між словами;
- визначати механізми формування багатозначності слів, порівнювати власне мовну (значеннєву) і художньо-зображальну (образну) природу метафори, метонімії, синекдохи;
- визначати семантичну структуру полісемічного слова;
- з'ясовувати лінгвістичну природу омонімів, омографів й омофонів і відмінності між омонімічними та багатозначними словами;
- виявляти відмінності між лексичними значеннями слова та складати тексти відповідно до вимог певного стилю;
- розмежовувати омонімічні слова від полісемічних;
- визначати структуру синонімічного ряду та відмінності між його членами;
- аналізувати конкретні випадки використання синонімів, омонімів, антонімів, паронімів у писемному та усному мовленні;
- з'ясовувати залежність антонімії та синонімії від багатозначності;
- добирати слова для ілюстрації всіх виявів системних зв'язків у лексичному складі сучасної української літературної мови;
- розрізняти й характеризувати слова за ознаками активного й пасивного функціонування;

- розрізняти й кваліфікувати архаїзми, історизми, з'ясовувати номінативну сутність неологізмів та okazіоналізмів, пояснювати на цій основі тісні зв'язки між мовою та суспільством;
- аналізувати функціональне співвідношення між літературно-нормативною лексикою і словами-діалектизмами;
- виявляти в тексті запозичену й успадковану лексику;
- визначати джерело походження запозиченої лексики;
- аналізувати значеннєву і формально-граматичну специфіку слів іншомовного походження;
- добирати до запозичених слів українські відповідники;
- характеризувати функції та семантичні властивості успадкованої та запозиченої лексики української мови;
- розрізняти й характеризувати лексичні одиниці за стилістичним забарвленням;
- використовувати відповідну наукову та лінгводидактичну літературу;
- виконувати лексичний аналіз слів;
- досягати ефективного слововживання в усному й писемному мовленні;
- домагатися експресивно-виражального багатства усного й писемного мовлення за допомогою доречного вживання фразеологізмів;
- характеризувати лінгвістичну природу фразеологізмів;
- визначати самобутню специфіку української фразеології;
- виконувати фразеологічний аналіз;
- визначати тип словника, з'ясовувати його призначення і значення для лінгвістичних досліджень;
- аналізувати структуру словника і словникової статті;
- визначати спосіб лексикографування матеріалу;
- узагальнювати лінгвістичну інформацію, яку подає словникова стаття.

ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ СТУДЕНТІВ

Відвідування лекцій – 5%.

Участь у семінарському, практичному занятті (виступ) – 25%.

Індивідуальна (самостійна) робота – 30%.

Поточний контроль – 15%.

Фінальний іспит – 25%.

5 балів – відвідування лекцій;

50 балів – виступ на практичних заняттях; виконання лабораторних робіт;

10 балів – написання реферату;

20 балів – завдання творчого рівня (виконання проекту, виготовлення таблиць, укладання підбірки матеріалів з теми, укладання бібліографічного покажчика й т. ін.);

15 балів – контрольна робота.

Загалом: **100 балів**.

ШКАЛА ОЦІНЮВАННЯ

За національною шкалою (екзамен)	За шкалою ECTS	Кількість балів
<i>Відмінно</i>	<i>A</i>	<i>90 – 100</i>
<i>Добре</i>	<i>B</i>	<i>80 – 89</i>
	<i>C</i>	<i>70 – 79</i>
<i>Задовільно</i>	<i>D</i>	<i>60 – 69</i>
	<i>E</i>	<i>50 – 59</i>
<i>Незадовільно</i>	<i>FX</i>	<i>25 – 49</i>
	<i>F</i>	<i>1 - 24</i>

**СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА»
(за модульною системою)**

№	Змістовий модуль	Кількість годин				
		Лекції	Практ. заняття	Лабор. заняття	Сам. робота	Загалом
<i>Модуль 5. Лексикологія, фразеологія, лексикографія</i>						
1.	Слово як основна одиниця лексичної системи.	2	2		4	8
2.	Типи лексичних значень слів.	2	4	2	8	16
3.	Парадигматичні відношення в системі лексичних одиниць.	2	6	6	14	28
4.	Характеристика лексики української літературної мови за походженням.	2	2	2	6	12
5.	Лексичні запозичення в українській мові.	2	2		4	8
6.	Характеристика лексики української мови за сферами комунікативного функціонування.	2	4	2	6	14
7.	Характеристика лексики української мови за стилістичними ознаками.	2	8		10	20
8.	Фразеологізм як тип мовної одиниці.	2	2	2	6	12
9.	Класифікація фразеологізмів.	2	2		4	8
10.	Українська лексикографія.	2	6	2	10	20
	Усього	20	38	16	72	146
	<i>Форма модульного контролю – круглий стіл, самостійна робота, контрольна робота</i>					
	<i>Форма підсумкового контролю – екзамен</i>					

Тема 1. Слово як лексична одиниця

План

1. Проблема визначення слова.
2. Знакова природа слова.
3. Слово і поняття.
4. Номінативна функція слова.
5. Семантична структура слова.
6. Лексична система мови. Лексема.
7. Лексичне значення слова. Типологія лексичних значень (за ступенем узагальнення; за характером зв'язку з відображуваним предметом; за мотивованістю і немотивованістю; за хронологією виникнення).
8. Номінативне, фразеологічно і синтаксично зумовлені значення.
9. Лексико-семантичне поле.

Література:

1. Денисова С. П. Типологія категорій лексичної семантики : Автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.02.15; 10.02.02 / Денисова Світлана Павлівна / Київський ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1996. – 34 с.
2. Дика Н. Курс сучасної літературної мови: тести і завдання / Н. Дика // Дивослово. – 2003. – № 9. – С. 59 – 63.
3. Кардашук О. В. Семантичне поле простору: статус, структура, внутрішні зв'язки (на матеріалі прикметників української мови) : Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Кардашук Олена Василівна / Кіровоградський держ. педагогічний ун-т ім. В. Винниченка. – Кіровоград, 1998. – 16 с.
4. Карпіловська Є. Тенденції розвитку сучасного українського лексикону: чинники стабілізації інновацій / Євгенія Карпіловська // Українська мова. – 2008. – № 1. – С. 24 – 35.
5. Коршун Т. Порівняльний аналіз лексичного складу української і російської мов / Тетяна Коршун // Рідні джерела. – 2002. – №3. – С. 19 – 23.
6. Коршун Т. Слово – основний продукт мовленнєвої діяльності, центральна одиниця внутрішнього лексикону / Тетяна Коршун // Рідні джерела. – 2001. – № 2. – С. 14 – 17.
7. Коць Т. А. До проблеми лексичної норми сучасної української літературної мови / Т. А. Коць // Мовознавство. – 2009. – № 1. – С. 70 – 75.
8. Коць Т. А. Функціональний аспект лексичної норми в засобах масової інформації (на матеріалі газет 90-х років ХХ ст.) : Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Коць Тетяна Анатоліївна / НАН України. – К., 1997. – 16 с.
9. Мокієнко В. М. Лексичне і фразеологічне значення / В. М. Мокієнко // Мовознавство. – 1988. – № 4. – С. 10 – 21.
10. Муромцев І. Про системну організацію лексики сучасної української мови // І. Муромцев // Урок української. – 2001. – № 3. – С. 39 – 41.

11. Николенко Л. В. Лексикология и фразеология современного русского языка : [учеб. пособие для студ. филол. ф-тов высш. пед. учеб. заведений] / Людмила Васильевна Николенко. – М. : Издательский центр «Академия», 2005. – 144 с.
12. Чернейко Л. О. Специфика производного лексического значения слова / Л. О. Чернейко // Вестник МГУ. Серия 9. Филология. – 1990. – № 2. – С. 35 – 46.
13. Шанский Н. М. Русский язык. Лексика. Словообразование / Николай Максимович Шанский. – М. : Просвещение, 1975. – 168 с.

Практична частина

Завдання 1. З'ясуйте, який зміст має поняття «система» у різних тлумачних словниках. Ознайомтеся з особливостями лексичної та фразеологічної систем, підготувавши переклад тексту.

Лексико-фразеологическая система имеет целый ряд особенностей, отличающих ее от других систем языка (например, фонетической и грамматической). Эти особенности прежде всего определяются непосредственной связью ее единиц с реальной действительностью и участием в процессах номинации человеческого фактора. Отсюда следует: 1) неисчислимость единиц лексико-фразеологической системы (даже все словари в совокупности не дадут нам реальной картины количества слов и составных номинаций); 2) незамкнутость границ (они весьма прозрачны); 3) динамичность (т.е. постоянное пополнение новыми номинациями и устаревание некоторого их количества); 4) разнообразие структуры и сложность системной организации отдельных участков: так, например, одни звенья оказываются более структурированными (ср. наименования родственных отношений), другие – менее, что касается прежде всего единиц, обладающих ярко выраженной экспрессией.

В лексико-фразеологической системе представлены разные формы иерархии, свидетельствующие о характере отношений между ее единицами (здесь мы встречаемся с наличием родовидовых, **меронимических** (часть / целое), синонимических, антонимических и др. отношений). При этом следует подчеркнуть наличие у слова такого качества, как многомерность (это определяется его функциями), что определяет сложность (и неоднозначность) его отношений в системе [11, с. 5].

Завдання 2. Визначте, на підставі якої ознаки слова з наведених рядів об'єднані в одну лексико-семантичну групу.

- 1) Добро, радість, веселощі, ніжність, переконання;
- 2) гарячий, прохолодний, теплий, холодний;
- 3) бігти, йти, їхати, летіти, стрибати;
- 4) вгору, вниз, уперед, вліво, вправо;
- 5) кава, вода, кисіль, чай, сік.

Завдання 3. Згрупуйте повнозначні слова за основними темами (предмет, предметність, ознака, дія, стан тощо).

Україно, в паростках надій,
Із широкою, як степ, душею,
В думі сивій, волі молодій –
Переймаюсь долею твоєю.
Світло з кобзарем сліпим несла,
Слово із кайданів визволяла,
Всім народом у пісні пішла –
Де твоїх коней не розпрягали?!
Бігли орди, дужче хвиль на плес, –
Стогне Січ у пам'яті руїнах.
України ж ми не прагнем десь –
В Україні хочем України!
Кличе розбрат на війну з добром –
І Дніпром тебе ділить уміє.
Не роз'єднуйсь, а єднайсь Дніпром –
Волга ж не роз'єднує Росії!
Київ не віддам на переділ,
Із пісень не виплесну Дунаю.
Бо я душу не ділю навпіл,
Небеса чужі не прихиляю.
Земле рідна, чорний біль гаси,
Щедра будь на колос і колосів.
Усміхайсь веселкою з грози,
Прокидайся не в сльозах, а в росах.
Труд найтяжчий задля тебе – мій,
Шлях найкращий – у струнких раїнах.
Мрій не маю без вишневих мрій,
Весь мій світ – ти, ненько Україно!.. (Василь Василяшко)

Завдання 4. Визначте типи лексичних значень виділених слів. Відповідь аргументуйте.

Над лісом згасли останні **бризки** сонця, потемніли, побільшали дерева, вриваючись у блакитне **склепіння** неба, і, **віщуючи** вітер, загуділи дуплаві липи. Лісовий шум поволі заспокоює парубоцьке серце і починає **перебирати** інші струни душі.

Роман вбирає подобрілими очима вечорове **сяйво** снігів, **чогось**, посміхаючись сам **собі**, дивиться в далечінь, що ген-ген губиться в завісі легкого морозного туманцю, здається, дмухни на нього – і **він посуветься** далі. І туманець **таки** справді посувається, **перед** парубком виростають нові й нові закутки лісу, **де** в срібній задумі стоять дерева, чекаючи **свого** зеленого свята (М. Стельмах).

Завдання 5. Наведіть контексти, у яких подані слова матимуть синтаксично зумовлене значення.

Голова, свиня, осел, дуб, ведмідь.

Завдання 6. Доведіть, що наведені слова можуть мати фразеологічно зв'язаний тип лексичного значення.

Баба, дуля, жертковий, волохатий, врізати, дати.

Завдання 7. Наведіть приклади контекстів, де лексемам *вступити*, *підняти*, *нанести*, *ганятися* властиве конструктивно обмежене чи фразеологічно зв'язане значення.

Завдання 8. Визначте, до якої лексико-семантичної групи входять наведені слова. Зазначте загальні (інтегральні) і диференційні ознаки в лексемах з кожної групи.

Бігти, голова, думати, чай, свіжий.

Завдання 9. Визначте, до якої лексико-тематичної групи входить слово **капелюх**, окресливши інтегральні й диференційні ознаки лексем цієї групи. Які відношення притаманні членам цієї групи?

Завдання 10. Випишіть слова, які належать до однієї лексико-тематичної групи, визначте тип опозиції семантичних відношень між лексемами.

П'ять, ясен, стіл, дуб, філолог, шафа, капелюх, стоматолог, дев'ятсот, соловей, плиска, редактор, смерека, сукня, хек, плаття, механізатор, береза, двадцять, софа, сокіл, липа, гірник, пальто, стілець, вільшанка, шуліка, жайворонок, шука, тридцять п'ять.

Завдання 11. Доберіть із тлумачного словника 5 прикладів тлумачення слів, де наявна тотожність слова з його ідентифікатором. Яку назву мають слова, тотожні за значенням?

Наприклад: *орфографія* – *правопис* (нульова опозиція).

Завдання 12. Наведіть по 5 прикладів слів з еквіполентною та диз'юнктивною опозиціями семантичних відношень.

Тема 2-3. Лексичне значення слова

План

1. Однозначні й багатозначні слова.
2. Джерела багатозначності слова.
3. Пряме й переносне значення слова. Типи переносних значень слів.
4. Поняття «основне значення слова», «лексико-семантичний варіант слова». Умова збереження тотожності (семантичної єдності) слова.
5. Думки вчених про ієрархію серед значень полісемічного слова (основне, вихідне; вторинні, похідні значення).
6. Способи подачі полісемічних слів у «Словнику української мови».

Література:

1. Левицький В. В. Лексична полісемія та квантитативні методи її дослідження / В. В. Левицький // Мовознавство. – 2003. – № 4. – С. 17 – 25.
2. Москвин В. П. Эвфемизмы: системные связи, функции и способы образования / В. П. Москвин // Вопросы языкознания. – 2001. – № 3. – С. 58 – 71.
3. Ужченко Т. Г. Дидактичний матеріал з української мови. Лексика і фразеологія : [навч.-метод. посіб.] / Таміла Григорівна Ужченко. – 2-е вид. – К. : Освіта, 1995. – 225 с.
4. Черникова Н. В. Метафора и метонимия в аспекте современной неологии / Н. В. Черникова // Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 82 – 90.
5. Ширшов И. А. Типы полисемии в производном слове / И. А. Ширшов // Филологические науки. – 1996. – № 1. – С. 55 – 66.

Практична частина

Завдання 1. Визначте лексичне (за тлумачним словником) і граматичне значення слів.

Спресовані від часу й пам'яті почуття-пережитки нагадують зіжмакані целофанові пакети, роздратовано пожбурені у сміттєпровід, а потім роздерті вітром і бомжами... (М. Матіос).

Завдання 2. Поясніть зміни в семному складі слова в результаті розширення, зміщення або звуження його значення.

слово	первинне значення	вторинне значення
павутина	легка сітка з тонких волокон, утворених з клейкої рідини, яку виділяють павуки та деякі інші членистоногі тварини, а також окремі нитки такої сітки	те, що заважає кому-небудь вільно жити, діяти
квиток	документ із помітками поліції про неблагонадійність його власника	документ, який свідчить про ставлення людини до тих чи тих обов'язків; про належність до певного громадянського стану, організації
біржа	місце стоянки візників, фурманів у містах	постійно діючий ринок масових товарів, нерухомості, цінних паперів, золота і валюти, а також робочої сили

Завдання 3. Доберіть із тлумачних словників української мови і запишіть кілька слів, лексичне значення яких змінилося: стало ширшим або звузилося.

Завдання 4. Наведіть 10 слів на позначення назв житла людини. Згрупуйте їх за такими ознаками:

- 1) лексеми із загальним значенням;
- 2) лексеми із вказівкою на матеріал, із якого виготовлено житло;
- 3) лексеми із вказівкою на етнічну (національну) належність житла;
- 4) лексеми, що містять ознаку тимчасового використання житла;
- 5) лексеми, які вказують на оцінку житла.

Завдання 5. Знайдіть у тексті багатозначні слова. Визначте, у якому значенні (прямому чи переносному) ужиті повнозначні слова.

Дзвенять у відрах крижані кружальця.

Село в снігах, і стежка ані руш.

Старенька груша дихає на пальці,

їй, певно, сняться повні жмені груш.

Їй сняться хмари і липневі грози,

чиясь душа, прозора при свічі.

А вікна сплять, засклив мороз їм сльози.

У вирій полетіли рогачі.

Дощу і снігу наковтався комин.

І тин упав, навіщо городить?

Живе в тій хаті сивий-сивий спомин,

улітку він під грушею сидить.

І хата, й тин, і груша серед двору,

і кияшиння чорне де-не-де,

все згадує себе в свою найкращу пору.

І стежка, по якій вже тільки сніг іде... (Л. Костенко).

Завдання 6. Поясніть семантику слів, ужитих у переносному значенні. Від чого залежить зміна типу лексичного значення?

1. А типаж! Куди там колишні Дошки пошани – Зевси важкої металургії, Гермеси енергетики, Меркурії торгівлі, Аполлони шоу-бізнесу, – Боже, скільки народ має достойників, чого ж він так недостойно живе?!
2. Опускаюсь на землю, на сизий глобус капусти. 3. І кинув міст сталеву антилопу в ласо доріг, тунелів і таксі. 4. Гримить високий гонор полонеза, і лихом б'є об землю перепляс, лезгинка чорна срібні гострить леза, і граціозно ходить па-де-грас. Шпурляв канкан мережки парижанок. Шмагав аркан по сивих постолах. І відчайдушний танець між ножами шотландки танцювали на столах (із творів Л. Костенко).

Завдання 7. Користуючись «Словником української мови», розкрийте значення виділених слів, зробіть їх аналіз.

1. І там, де проростав **гіркий** полин, Гречки поплинуть молоком медовим (М. Рильський). 2. Наталя виросла й зросла В житті **гіркому** і терпкому (М. Рильський). 3. Мишко чув, як тріщить солома, до нього вже доходив перший дим. **Гіркий**, смердючий, задушливий дим (П. Загребельний). 4. Слова мають свій смак. Є слова **гіркі**, як полин, є недостиглі слова, терпкі, як дикі кислиці, є слова незабутньо-солодкі, немов перше яблуко, яке ти з'їв у дитинстві (П. Загребельний). 5. Там я в **гіркі** й солодкі роки Стояв і плакав край вікна (В. Сосюра). 6. Яке йому [Андрію] там життя буде – можна вгадати: то буде життя сиротини, **гіркого** сиротини (М. Коцюбинський).

Завдання 8. Випишіть із тексту слова, що мають термінологічне значення.

З погляду антропології, я homo sapiens. У вимірах національних я українець. У масштабі держави я громадянин. З проєкції Космосу я землянин. З проєкції інших галактик геліотроп. Щодо мого батька, я його син. Щодо сина, я його батько. Щодо жінки, ніби ж мужчина. Така система координат робить мене стереоскопічним, багатовимірним і органічно вписаним у світовий, ба навіть у космічний контекст (Л. Костенко).

Завдання 9. Визначте семантику слів *сивий* і *вітер*. Звірте наведені значення із зафіксованими у словниках. Поясніть, за рахунок чого відбувається розширення (звуження) значень слова.

Завдання 10. Користуючись лінгвістичними словниками, розмежуйте значення базових термінів – одиниць лексичної системи мови: *слово*, *лексико-семантичний варіант*, *лексема*, *семема*, *сема*, *архісема*.

Завдання 11. Визначте лексико-семантичні варіанти наведених слів.

Вода, перон, стіл, небокрай, школа.

Завдання 12. Зазначте мотивуючу ознаку в наведених словах. До якого словника варто звернутися задля з'ясування витоків мотивації в немотивованої назви?

Соняшник, приміський, дерев'яний, вікно, вишневий, озимина, білий, шипшина, вівторок, понеділок, п'ятниця, середа, квітень, ліс, ріка, підвіконня, двічі, батьківський, пароплав, білити.

Завдання 13. Назвіть спільну сему (архісему) й диференційні семи в поданих словах.

1) Вийти, увійти, прийти, йти (з дому), підійти, відійти;

2) пожити, прожити, пережити, вижити (наперекір чомусь), вижити (когось), прижитися, ужитися, обжитися.

Завдання 14. Проведіть компонентний аналіз значення поданих слів, користуючись тлумачними словниками.

Студент, інститут, смерека, лист, літо, летіти, повзти, уважний, ввічливий, гранатовий.

Зразок: мед – 1) предмет (граматична сема); 2) речовина (лексико-граматична сема); 3) має вигляд рідини (інтегрально-лексична сема); 4) густий; 5) солодкий; 6) вироблений; 7) бджолами; 8) із нектару квітів; 9) рослин; 10) які є медоносними.

Завдання 15. Визначте метафоричне перенесення значень слова. Виділіть загальнономовну та художню метафору. З'ясуйте мотиви перенесень.

По вичахлому північному небу, гнані верховим вітром, мчали довгі, схожі на химерні рибини, хмари, й кругла діжа місяця то ховалася за них, то знову викочувалася на небесну оболонь.

На краю села на пласкому горбі, над схованою в очеретах та пожухлих осоках річечкою стояла стара, перекрита свіжою соломою хата з новеньким дерев'яним півнем на димарі.

На тину під хатою поблискували лисини горшків, посеред двору, важко вронивши на землю голоблі, дрімав віз, на польовому озерці перегукувалося перше перелітне птаство. Терпко пахло грушами, повіви вітру доносили з луку прогіркло-медовий запах пізнього дрібноцвіту, але всі ті запахи перебивав неприємний, кислий запах вимочених конопель, які сохли під клунею. У лозовій кошарі біля неї ремигала пара гнідих волів.

На яблуні за хатою проспівав північ молодий півник, за ним повторив інший, теж молодий, теж тріскачий, і, немовби сердячись на таку митецьку недосконалість, у хліві вивів своє високе, чисте, дзвінке кресендо старий досвідчений півнячий дискант.

Із-за хмари викотився місяць, зеленаво-блідий, вияснений до блиску, на якому брат виважував на вилах брата в даремний пострах усім іншим братам, і освітив сонне село, палаючу хату на горбі (Ю. Мушкетик).

Завдання 16. Назвіть випадки метонімічного перенесення значень (або вживань) слова. Поясніть, на основі яких особливостей можливі такі переноси.

Завдання 17. Поясніть виникнення синекдохи. Випишіть 3 приклади з художніх чи публіцистичних текстів.

В таких походах куля обминула, не подолала вражеська рука. Виходжу в сад, він чорний і худий, йому вже ані яблучко не сниться (Л. Костенко).

Завдання 18. З'ясуйте значення і стилістичну роль слів, ужитих у переносному значенні. Якими частинами мови вони виражені?

Біля вузлика лісових доріг парубок повертає на те місце, де на галявинці біля стіжка, в колі дубків, стоїть соромлива береза. На синьому полотнищі неба дівочими косами струмує її віття. Над нею золотим вінцем підіймається місяць, переливаються різними кольорами зорі, і така чіткість у цьому вечірньому рисунку, повитому туманцем морозу, що навіть відчуваєш на гілочках зернини бруньок. А за березою дуби, як сторожа, стоять, тримаючи віки на своїх обважнілих руках. Вони мовби охороняють

цю дівочу красу, і нові почуття бентежать серця двох дітей землі (М. Стельмах).

Завдання 19. Доберіть по 2 речення з непрямим значенням слів за різними типами перенесення, проаналізувавши за поданою схемою.

**Схема лексичного аналізу перенесення
(метафори, метонімії, синекдохи)**

1. Виділіть із тексту слово і назвіть його в початковій формі.
2. Визначте лексичне значення слова.
3. З'ясуйте тип перенесення в аналізованому слові (метафора, метонімія, синекдоха).
4. Дайте визначення відповідного явища.
5. Зіставте пряме й переносне значення аналізованого слова (навести по два речення чи словосполучення зі словом).
6. Укажіть ознаку, на основі якої здійснене перенесення:
 - а) схожість за формою, кольором, функцією, розташуванням частин відносно цілого тощо – для метафори;
 - б) суміжність (логічна / просторова / часова), найменування виробу за матеріалом, наслідком процесу, за знаряддям тощо – для метонімії;
 - в) найменування цілого за частиною і частини за цілим – для синекдохи.
7. Установіть, загальноживаною (загальномовною) чи індивідуально-авторською є аналізована метафора (метонімія, синекдоха).
8. Визначте стилістичну функцію аналізованого слова в тексті.

Завдання 20. З'ясуйте поняття «моносемія». Серед наведених слів визначте односемантичні, уведіть їх у контекст.

Агат, коло, сосна, чай, дев'ятий, меблі, трійка, вишня, лис, чистий, блакитний, фонологія, золото, морфема, абсолютизм, зняти, читати, сирота, здоровий, термін.

Завдання 21. Установіть, із якими лексемами не поєднуються слова:

1) молодий, високий, дорогий, великий, довгоочікуваний (*гість, вчинок, брат, подарунок, будинок*);

2) весело, високо, гучно, радісно, ніжно (*йти, літати, обійняти, співати, сміятися*).

Завдання 22. Визначте, за яких умов слова мають звужене, спеціалізоване значення. Доповніть 2–3 прикладами зі словників.

1) Зв'язок: «відношення взаємозалежності, зумовленості, спільності тощо» – «сукупність установ, які обслуговують технічними засобами спілкування»;

2) частка: «складова чогось» – «граматичний розряд слів у мовознавстві»;

3) полотно: «тканина» – «залізничне полотно»;

- 4) пародія: «літературний жанр» – «щось невдале, недолуге»;
- 3) трійка: «оцінка, бал» – «кількість чого-небудь», наприклад коней.

Завдання 23. Наведіть приклади порушення лексичних норм у вашому мовному середовищі.

Завдання 24. Поміркуйте: чому словникові статті в тлумачних словниках подають не тільки пояснення значення лексем, а й ілюструють їх фразеологізмами, до складу яких входить те чи те слово?

Тема 4-5. Парадигматичні відношення в системі лексичних одиниць

План

1. Омоніми. Відмінність між омонімією й полісемією.
2. Лексичні омоніми. Характеристика їх різновидів. Шляхи виникнення лексичних омонімів. Міжмовні омоніми.
3. Поняття “синонімія”. Лексичні синоніми, їх типи. Джерела виникнення лексичних синонімів. Особливості синонімізації багатозначних слів. Синонімічне гніздо, його будова.
4. Перифрази й евфемізми як різновиди синонімів.
5. Поняття “антонімія”. Лексичні антоніми. Характеристика їх різновидів. Антоніми як засіб створення антитези й оксиморону.
6. Пароніми, їх типи. Особливості функціонування паронімів.
7. Аналіз словників омонімів, міжмовних омонімів, синонімів, антонімів, паронімів. Робота із словниками.

Література:

1. Дика Н. Курс сучасної літературної мови: тести і завдання / Н. Дика // Дивослово. – 2003. – № 9. – С. 59 – 63.
2. Іващенко В. Л. Енантіосемія в парадигмі мовних та мовленнєвих явищ: основні напрями концептуалізації / В. Л. Іващенко, Т. О. Федоренко // Мовознавство. – 2009. – № 2. – С. 48 – 60.
3. Москвин В. П. Эвфемизмы: системные связи, функции и способы образования / В. П. Москвин // Вопросы языкознания. – 2001. – № 3. – С. 58 – 71.
4. Муромцев І. Про системну організацію лексики сучасної української мови // І. Муромцев // Урок української. – 2001. – № 3. – С. 39 – 41.
5. Пономарів О. Мовностилістичні поради. Привабливість і підступність паронімів / Олександр Пономарів // Урок української. – 2001. – № 4. – С. 27 – 30.
6. Ужченко Т. Г. Дидактичний матеріал з української мови. Лексика і фразеологія : [навч.-метод. посіб.] / Таміла Григорівна Ужченко. – 2-е вид. – К. : Освіта, 1995. – 225 с.

Практична частина

Завдання 1. Виділіть омоніми, розкрийте їх лексичне значення, укажіть на їх вид і джерело виникнення.

1. Косарі вмиваються до сонця Чистою студеною водою З голубої, доброї криниці, Гострять коси, і чутно далеко Їх мантачок голосну розмову (М. Рильський). 2. Скільки оком скинеш леліє Дніпро, вигинаючись помежи горами, тихо миючи піскуваті коси (М. Коцюбинський). 3. Зіграй мені осінній плач калини, Зіграй усе, що я тебе прошу. Я не скрипичний ключ, а журавлиний тобі над полем в небі напишу (Л. Костенко). 4. Фанерні журавлі не полетять у вирій. Хіба що оживуть... але коли, коли? Над ними ключ летить і щось у небі квилить... (Л. Костенко). 5. Поки прощайте, не здивуйте – це ж не любовний лист (П. Тичина). 6. По діброві вітер віє, Гуляє по полю, Край дороги гне тополю До самого долу. Стан високий, лист широкий – Нащо зеленіє (Т. Шевченко). 7. Ой по горі роман цвіте, долиною козак іде (Т. Шевченко). 8. Ой там Роман коня пасе, А дівчина воду несе (Н. тв.). 9. Мати наша – сивая горлиця. Все до її серденька горнеться (Б. Олійник). 10. Краще мати, як позичати (Н. тв.). 11. З буксира кинули тонкий лінь (Ю. Яновський). 12. Лінь тікає діла, як сонечка тьма (П. Грабовський).

Завдання 2. До українських слів доберіть російські, а до російських – українські відповідники. Розкрийте значення кожного слова. Укажіть, у яких відношеннях перебувають ці слова:

українські: неділя, уродливий, кожний, луна, наглий, лук, брак, лаяти, худоба, любий;

російські: неделя, уродливый, кожный, луна, наглый, лук, брак, лаять, худоба, любой.

Завдання 3. Доберіть синоніми до поданих слів. Складіть із ними речення і з'ясуйте, чи можлива їх взаємозаміна.

Кислий, лобовий, критикувати, мріяти, замітник, лікар, можна, напам'ять, дорога, безсмертний.

Завдання 4. Укладіть синонімічні ряди, визначте домінанту.

Градобудівник, вольтижер, диригент, докер, архітектор, флотатор, вантажник, взводний, капельмейстер, асенізатор, їздець, навальник, будівничий, навантажувач, збагачувальник, наїзник, чотар, золотар, зодчий, чотовий, регент, жокей, навантажник,

Завдання 5. Визначте різновид синонімії.

Бегемот, гіпопотам; буквар, азбука, абетка, граматка; вітер, вітровий, вітрило, легіт, легковій, зефір, павітер, бриз, суховій, степовик, степняк, фен, буревій, борвій, поземка, сіверко, сівер; зерносховище, елеватор; нетільна, ялова; вертикально, прямовисно, прямо, ребром, руба, простопадно.

Завдання 6. Випишіть синоніми із поданого тексту, укажіть типи семантичних зв'язків між членами ряду; зверніть увагу на художні особливості слів-синонімів у наведених реченнях.

1. Таких гостей не буває. Гості завжди чемні та ввічливі (О. Вишня).
2. Вона була господиня привітна та люб'язна (М. Вовчок). 3. Він був, як завжди, гречний і вилощений, наче щойно від кравця і перукаря (Ю. Смолич). 4. Я людина доста делікатна і не хотів би-м уражувати людей (В. Стефаник). 5. Хай не розбудить смутку телефон. Нехай печаль не зрушиться листами. Вона ж не виходила за мене заміж. Ми одружилися, ми побралися, ми обрали одне одного (із творів Л. Костенко).

Завдання 7. Які описові звороти та слова з переносним значенням є синонімами до лексеми *померти*? Поясніть смислову та стилістичну різницю між нейтральним словом і художнім описовим зворотом.

1. Смертельна мла
Ще молодого не зв'ялила,
А двох старіших опалила,
Холодні очі сповила.
2. Все поробила, збулась мороки,
Встала. Пішла десь на вічні строки.
3. Полишив усмішки й печалі,
У мандрівку вічності пішов.
4. А в кінечність виходь –
Наче в далеку мандрівку,
Причинивши тихо двері життя (із творів А. Малишка).
5. Я вже старий.
Пора приймати спокій...
6. Який поет пройшов переді мною,
Яка душа зів'яла навесні!
7. Чужинці прийшли на Україну.
Чумак підійняв коліну
Й поліг у нерівнім бою з чотирма –
Бо гіршого лиха нема.
8. Хай спить юнак між травами й людьми,
Колись його розбудить слава-мати (із творів П. Воронька).
9. Посіяла людству літа свої літечком житом,
Прибрала планету, послала стежкам споришу,
Навчила дітей, як на світі по совісті жити,
Зітхнула полегко – і тихо пішла за межу.
10. Я тому саме в травні лишаю життя,
Щоб його цінували учні.
11. Один гранати, як дітей, обняв –
І все своє життя поклав під гусінь танка (із творів Б. Олійника).

Завдання 8. Доберіть 10 прислів'їв (приказок) й афоризмів, у яких наявні антоніми.

Завдання 9. Наведіть приклади художніх творів, у назві яких використано антоніми. Укажіть на їхню стилістичну роль.

Завдання 10. Доберіть речення на три і більше пари антонімів із творів одного письменника за вибором. Відзначте, які з антонімів є загальнономовними, а які контекстуальними.

Завдання 11. До поданих слів (чи окремих їхніх значень) доберіть антоніми. Доведіть можливість семантичних протиставлень цих слів.

Старий, солодкий, свіжий, гарячий, легкий.

Завдання 12. Виділіть антоніми, укажіть на їх тип, розкрийте лексичне значення.

У наш час немає більш гострого питання, ніж питання про війну і мир. Відвернення війни стало головною проблемою сучасності, яка глибоко хвилює народи (О. Корнійчук). 2. Маленька праця краще за велике безділля (Н. тв.). 3. Чорними ярами покотився білий туман. Вгорі темне непривітне небо, долі – холодна мокра земля (М. Коцюбинський). 4. Гарні люди вмирають завжди передчасно... чомусь. От поганим, здається, і тисячоліття замало (Б. Олійник). 5. Чорний кінь Умирає на білім снігу... Зостається лиш вічність і мить, Та ще постріл, записаний першим в боргу, Та закон невідступний: платить (Б. Олійник). 6. Умира обиватель – Хоч верть, а хоч круть. А поети ж бува, Що й по смерті живуть. Одрокочуть ракети Й розтануть в імлі. А поети залишаться На землі (Б. Олійник).

Завдання 13. Визначте, які з пар є антонімічними, а які ні й чому: друг – недруг, гарний – негарний, логічний – алогічний, читати – не читати, тихо – голосний, збліднути – зацвісти маком, воєнний – антивоєнний, батько – мати, гіркий – солодкий, чорний – білий.

Завдання 14. Знайдіть випадки контекстуальної антонімії в поданих прикладах.

1. Брати! Ваш глум і дикий сміх лунає!..

Людці!.. Ні, той навік ганебний син,

Хто п'є і їсть, і в золоті сяє, –

А батько руку простягає

І на ніч спати йде під тин (О. Олесь).

2. Регочуть гармати,

а музи, як звісно, мовчать (Б. Олійник).

3. Хоч земля вся укрита снігами –

моє серце в цвіту (В. Сосюра).

Завдання 15. Поясніть принцип утворення антитези в контекстах.

1. Стрепенулась зграя, закричала біла:

«Тут гниле повітря, тут вода гнила!..

А над нами сонце, небо, простір, воля!»

І ганебно спати більше не змогла.

2. Не голосу – громів небесних!
Не сліз, а каменів важких,
Щоб міг я гнівно кинуть в них,
В рабів безглуздох і безчесних!..
Не струмня сліз, а океану!
Щоб міг втопити я свій сум,
Залить пожежу хорих дум
І остудить гарячу рану (з творів О. Олесья).

Завдання 16. Знайдіть оксюморонні сполуки. Доведіть семантичну незіставність компонентів оксюморона.

1. Звідтіль ми пішли,
Де тісно – самому, а двом – просторо.
Навшпиньках за нами...
Йшло назирці щасливе горе (І. Драч).

2. Міста, міста! Жорстокістю бадьорі!
Мільйонносили людські двигуни!
Камінносерді! Тисячами творів
Уславлені культурні дикуни!

3. Парфуми гною, конопель і м'яти
Мені рідніші, ніж майбутні шати... (з творів Є. Плужника).

4. Мені на сірому причалі,
Де стільки злизано слідів,
Такого море намовчало
В своїй одвертості сліпій,
Що тільки наслухай покійно,
Лише встигай зважати на те,
Як поміж хвилями то вирне,
То заховається підтекст (Б. Олійник).

Завдання 17. Укажіть, приклад якого мовного явища представлено в тексті. Зробіть відповідні висновки.

– Францішку! А ти чого мовчиш? Ти – за?

– Айно, – рішуче тупнув босою, порепаною ногою Францішек, – айно!

– Айно, – підхопили в один голос решта селян.

– Чуєте, всі кажуть: Файно! – резюмував Хома (О. Гончар).

Завдання 18. У поданому тексті знайдіть слова, здатні до омонімії. Визначте типи омонімічних відношень між ними.

Чорнобиль – невеличке українське містечко, яких сотні на Україні. Весною потопало у свіжій зелені, вишневому та яблуневому цвіті. Влітку тут полюбляли відпочивати кияни. Їхали сюди із далеких усюд, щоб набратися здоров'я, подихати цілющим повітрям. Збирали гриби, ягоди, яких у місцевих лісах було чимало. Здавалося, що красу цього куточка українського Полісся ніщо і ніколи не затьмарить.

У 1971 році коло Чорнобиля розпочали будівництво потужної атомної електростанції. На 1983 рік стали до ладу діючих чотири енергоблоки. Приступили до будівництва п'ятого. Згодом, за кілька кілометрів від станції, виникло місто. Його назвали Прип'яттю – за назвою тутешньої повноводної річки. Місто швидко розбудовувалося. Відкривалися школи, дитячі садки, лікарні, магазини. Це було місто-сад.

Завдання 19. Доведіть омонімічності властивості поданих слів, увівши їх у речення.

Брати, доти, зараз, кома, наривати, настоювати, орден, парувати, прем'єра.

Завдання 20. Випишіть із «Словника омонімів української мови» О. М. Демської та І. М. Кульчицького омоніми під літерою «Н», розмежуйте за різновидами: 1) прості й похідні; 2) повні й неповні. Порівняйте словникові статті з розробкою в інших словниках.

Завдання 21. Виділіть серед поданих слів 1) синоніми; 2) варіанти слів; 3) пароніми.

Книга – книжка, економічний – економний, маля – малюк, двоповерховий – двохповерховий, ефектний – ефективний, млявий – в'ялий, жакет – жакетка, редис – редиска, одяга – одяжина, абонент – абонемент, плескотати – плескотіти, вигук – відгук, недбальство – недбайливість, навчатися – привчатися, млини – млинці, ніж – ніжик, лиса – лисиця, невинний – безневинний, чужоземний – чужинецький, вітчизна – Вітчизна.

Завдання 22. Доведіть, що у семантичній структурі поданих слів наявне явище енантісемії. Проілюструйте відповідними контекстами.

Двоїти, залишати, блаженний, сходити, позичати.

Завдання 23. Визначте стилістичну роль паронімів у тексті.

1. Кінь сказав: –Ти мужчина. І годі плачу.

Я інакше не міг... прости.

Я сьогодні по-братськи собою плачу,

Ти ж за нас за обох сплати (Б. Олійник).

2. Згорають очі слів, згорають слів повіки.

Та є слова, що рвуть байдужий рот.

Це наше слово. Жить йому повіки.

Народ всевічний. Слово – наш народ (М. Вінграновський).

3. Над козачим білим трупом

Чорий ворон кричє,

У ніженьках на припоні

Ворон коник плаче (М. Кропивницький).

4. На срібнім березі Дніпра,

Слов'янства золота столице,

Світанку мови і добра,

Вікно у світ стооке і столице (М. Вінграновський).

Завдання 24. Поясніть відмінності в значеннях слів, утворіть з ними словосполучення.

Відлига, відлога; діалектний, діалектичний, діалектологічний; лінгвальний, лінгвістичний; музичний, музикальний; сільський, селянський; постати, повстати.

Тема 6. Творча робота

Зміст: твір-опис за репродукцією.

Тема 7. Склад лексики української мови з погляду її походження

План

1. Причини зміни словникового складу мови. Зміни в лексичному значенні слів.
2. Групи лексики української мови з погляду походження. Незапозичена лексика в українській мові. Власне українська лексика.
3. Місце іншомовних за походженням слів у складі української лексики. Ознаки іншомовних слів, їх адаптація. Фонетичне, морфологічне і семантичне засвоєння іншомовної лексики.
4. Запозичення зі слов'янських мов. Старослов'янізми та їхні ознаки.
5. Способи, шляхи і час запозичення лексики з грецької, латинської, німецької, французької та інших мов.
6. Поняття «інтернаціональна лексика», її ознаки.
7. Норми вживання іншомовних слів.

Література:

1. Дяченко Л. М. Функціонально-семантична характеристика безеквівалентної та фонової лексики сучасної української літературної мови : Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Дяченко Людмила Михайлівна / НАН України. – К., 1997. – 18 с.
2. Карпіловська Є. Тенденції розвитку сучасного українського лексикону: чинники стабілізації інновацій / Євгенія Карпіловська // Українська мова. – 2008. – № 1. – С. 24 – 35.
3. Коршун Т. Порівняльний аналіз лексичного складу української і російської мов / Тетяна Коршун // Рідні джерела. – 2002. – №3. – С. 19 – 23.
4. Коць Т. А. До проблеми лексичної норми сучасної української літературної мови / Т. А. Коць // Мовознавство. – 2009. – № 1. – С. 70 – 75.

5. Павлушенко О. А. Екзотична лексика сучасної української літературної мови: джерела, семантика, функції : Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Павлушенко Ольга Андріївна / НАН України. – К., 1995. – 24 с.
6. Степанишин Б. Іншомовна лексика в українському мовленні / Б. Степанишин // Київ. – 2002. – № 11. – С. 152 – 155.
7. Ужченко Т. Г. Дидактичний матеріал з української мови. Лексика і фразеологія : [навч.-метод. посіб.] / Таміла Григорівна Ужченко. – 2-е вид. – К. : Освіта, 1995. – 225 с.

Практична частина

Завдання 1. За допомогою «Етимологічного словника української мови» і «Словника іншомовних слів» визначте походження і первісне значення слів.

Брат, гіркий, гречка, батьківщина, інтернаціоналізм.

Завдання 2. Запишіть слова українською мовою й дайте їх тлумачення за «Словником іншомовних слів».

Аспект, ательє, барельєф, диссертация, інгредієнт, інтерв'ю, прем'єра, каньон, кар'єра, католик, комп'ютер, конференсьє, коефіцієнт, мільйон, педагог, сенсація, система, утилітарний, цивілізація, ерудиція.

Завдання 3. Визначте походження і значення слів, поясніть, які зміни відбулися в процесі засвоєння в їх фонетичній, морфологічній і семантичній структурі.

Стипендія, студент, колоквиум, сесія, ректор, декан, доцент, кафедра, асистент, аспірант.

Завдання 4. Користуючись «Словником іншомовних слів», до запозичень доберіть українські відповідники та слова-синоніми (антоніми, якщо лексема вступає в цей різновид парадигматичних відношень).

Дефект, анархія, компетентність, апелювати, імпульс, адаптувати, компенсація, лімітувати, пріоритет, симптом, брокер, фіксувати, рентабельний, актуальний, дебати, автентичний, гуманізм, домінувати, екстраординарний, імідж, шеф.

Завдання 5. Виділіть старослов'янізми, розкрийте їхнє значення, укажіть на їхні ознаки.

1. Ридаю, Молю ридаючи: пошли, Подай душі убогій силу, Щоб огненно заговорила, Щоб слово пламенем взялось, Щоб людям серце розтопило, І на Україні понеслось, І на Україні освятилось Те слово, божеє кадило, Кадило істини (Т. Шевченко). 2. Будем, брате, з багрянниць онучі дроти, люльки з кадил закурятти, Явленими піч топити, а кропилом будем, брате, Нову хату вимітати! (Т. Шевченко). 3. Гримить! Благодатна пора наступає (І. Франко). 4. Ти, вседержителю, в небі, на морі і на суші –

Хлібе єдиний для всіх поколінь і світів. День мій грядущий, день проминулий і сущий Благослови (Б. Олійник). 5. То небезпечно – генія цькувати. Він у безсмерті страшно вам воздасть (Л. Костенко).

Завдання 6. З уривків «Записок українського самашедшого» Л. Костенко випишіть і розподіліть за окремими групами різні за походженням слова. Поясніть значення іншомовних слів. Розкрийте соціальні причини, якими зумовлена наявність в українській мові різних за походженням слів. Прокоментуйте графічне оформлення і стилістичну мету нагнітання запозичень.

I. Файли моєї пам'яті хочуть струснути всі ці кошмари. На моніторі свідомості хочу малювати щось красиве і добре. Натомість у вічі лізе всіляка погань. Випари людських боліт, викиди атомних станцій, вихлопи політичних труб, – словом, всі мутагени на нашу психіку.

II. Ми вже цілком глобалізувалися.

Нашого цвіту по всіх борделях світу.

Наші Синдбади плавають під чужими прапорами.

У нас уже є маркети і супермаркети. Холдинги, лізинги й консалтинги. Рейтинги, брифінги, автобани й хабвеї. Жлоб-шоу, фаст-фуди і сендвич-бари. Рейдери, трейдери, рокери, брокери, кілери, дилери, трасти і педерасти. Все як у людей.

Завдання 7. Випишіть із вірша Л. Костенко «Ота сама Ївга» власне українські слова, визначте їхню семантику і властиві їм специфічні ознаки.

Ходила у чорній керсетці. Хромові чобіточки.

Голову носила високо. Ні посмішки, ні сльози.

А в її чорнобривцях сокотали щоліта квочки.

А на її перелазі вішались гарбузи.

А всі казали про неї: це Ївга, це ота сама!

А що «та сама», до чого –

спробуй в дитинстві втям.

Сама – то це було видно. Гарна була, як сарна.

А решта, хто його знає, решта була життям.

Я ніколи не бачила, щоб хто заходив до двору,
щоб хто спинив серед вулиці або до хати провів.

І ходила та Ївга в куряві поговору,
в червоних і чорних маках вишиваних рукавів.

Ніхто не спитав ні в кого:

людоньки, що ж це коїться?

А Ївга сіяла м'яту, та сама, сіяла кмин.

І в чорних сльозах стояла,

в солодких сльозах шовковиця,

і чорні сльози шовковиці капали через тин.

Але усе це минуло.

Скрипки на весіллях терликають.

Дівчата б'ють закаблуками.
Співають хлопці басами.
Тепер, слава Богу,
на Ївгу пальцями не витикують.

Тепер їй восьмий десяток. Тепер вона не та сама.

Завдання 8. Прочитайте тексти слов'янськими мовами (білоруською, польською, російською, хорватською). Випишіть окремо спільну слов'янську лексику, питомі для кожної мови слова, інтернаціоналізми. Зверніть увагу на фонетичні і граматичні їх особливості.

1) Параўнанні надаюць мове яркасць, алметнасць і той непаўторны каларыт, які адрознівае адну мову ал іншай. Яны ўзбагачаюць гаворку за кошт сваёй здольнасці трапна і вобразна выяўляць сутнасць самых разнастайных з'яў. Прапанаваны слоўнік – вольт найбольш поўнага збору ўстойлівых беларускіх народных параўнанняў. Змяшчае больш за 8 тыс. параўнальных выразаў рознага тыпу. Дэфініцыя ўключае тлумачэнне значэння, геаграфічную і стылістычную характарыстыку, у неабходных выпадках даецца каментарый культуралагічнага характару. Захаваны дыялектныя асаблівасці маўлення.

Слоўнік разлічаны на фалькларыстаў, лінгвістаў, перакладчыкаў, будзе карысны як настаўнікам беларускай мовы, так і майстрам слова – пісьменнікам, журналістам, а так сама ўсім, хто шануе родную мову (Слоўнік беларускіх народных параўнанняў).

2) Poštovane kolegice, poštovani kolege! Fotografije sa znanstvenog skupa «*Slavenska frazeologija i pragmatika*» možete pogledati na adresi konferenciji.

Najljepše zahvaljujemo svima koji su pohvalili našu konferenciju. Jako nam je drago da vam se svidjela Hrvatska, otok i grad Rab.

Srdačan pozdrav, Organizacijski odbor.

3) Szanowni Państwo!

Po otrzymaniu uwag Państwa wysyłamy zmodyfikowany program naszej Międzynarodowej naukowej konferencji «*Frazeologia a przekład*», uwzględniający także miejsce obrad (budynek Collegium Maius Uniwersytetu Opolskiego, plac Kopernika 11 w centrum miasta), numery sal i nazwiska przewodniczących poszczególnych sekcji. Komitet Organizacyjny.

4)Национальную культуру можно рассматривать как специфическую систему выживания народа, сформировавшуюся в процессе совместной жизнедеятельности. Она есть комплекс отобранных и закрепившихся в истории и памяти народа способов и навыков обработки, имеющих в его распоряжении ресурсов и материалов, свойства которых «привлекали» одних людей и «отторгали» других (направляя их к поискам таких условий, в которых они могли бы более успешно действовать).

Действительный мир исключительно многообразен так же, как и люди в нем обитающие; где-то кому-то он был более удобен, где-то менее,

а реальные жизненные ситуации жестоко расправлялись с непокорными и непокладистыми. Поэтому, несколько схематизируя, можно сказать, что со временем «подбиралось» сообщество «товарищей по несчастью» или «счастью», которые вместе искали подходящие своим желаниям и возможностям условия существования – т.е. свою судьбу, историю, и во многом свое будущее (П. Тюрин).

Завдання 9. Користуючись словниками іншомовних слів, словником синонімів й етимологічним словником, визначте походження синонімів у кожному з наведених синонімічних рядів.

Транш, позика; кайф, задоволення, відпочинок; безмежний, незмірний, нескінченний, безкрайній, незмірний; доказ, аргумент, довід, обґрунтування; вантаж, поклажа, ноша, ладунок; громадський, публічний; фортеця, твердиня, цитадель, кріпость, тверджа; штани, панталони, порти, ногавиці; донжуан, ловелас, залицяльник; міленіум, тисячоліття.

Завдання 10. Поясніть значення поданих слів. Мотивуйте, з яких мов увійшли ці запозичення. Наскільки морфологічно й фонетично вони засвоєні?

Дервіш, штамп, таймер, жабо, віолончель, дисплей, фронтіспіс, імідж, рейтинг, бренд, журі, шмуцтитул, фланель, абажур, таксі, кашне, роман, вернісаж, експорт, одеколон.

Завдання 11. Наведіть по 5 прикладів екзотизмів і варваризмів, складіть із ними речення, з'ясувавши стилістичні функції таких слів.

Завдання 12. У наведеному уривку визначте всі групи лексики з погляду її походження, використовуючи тлумачні, етимологічні словники та словники іншомовних слів. Зазначте стилістичні функції питомих слів і чужомовних запозичень.

Все, що живе з людиною, належить їй. І оті гуси, які врятували колись Рим і вже дві тисячі років мовби гелгочуть на Капітолії. І краківський сурмач, який сповістив про наближення татарського війська і загинув од ворожої стріли в горло, падав, захлинаючись власною кров'ю, і сурмив, сурмив і не падав – падає вже сімсот літ і ніколи не впаде. І ота відважна дівчина, яка вкрала в татарських жон зернятко мальви, щоб завітчати нею причілки усіх хат України. І Олександр Невський, що й досі дивиться, як ламається під псами-рицарями крига на Чудському озері. І дніпропетровський учень Саша Матросов, який затуляє грудьми фашистський кулемет. Хіба все те можна забути? (П. Загребельний).

Тема 8. Творча робота

Форма роботи: круглий стіл з теми «Тенденції розвитку лексичної системи української мови».

Тема 9-10. Лексика української мови з погляду вживання

План

1. Динамічність словникового складу мови. Активна й пасивна лексика, її особливості.
2. Діалектизми.
3. Жаргонізми.
4. Професіоналізми.
5. Уживання діалектних слів, вульгаризмів, жаргонізмів та арготизмів у творах художньої літератури.
6. Історизми, архаїзми, неологізми.
7. Авторські новотвори.

Література:

1. Бичко З. М. Лексика наддністрянського говору : структурна організація та ареологія : Автореф. дис... д-ра філол. наук : 10.02.01 / Бичко Зиновій Михайлович / Харківський держ. педагогічний ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2002. – 39 с.
2. Бойко Н. І. Типи лексичної експресивності в українській літературній мові / Н. І. Бойко // Мовознавство. – 2002. – № 2-3. – С. 10 – 21.
3. Дика Н. Курс сучасної літературної мови : тести і завдання / Н. Дика // Дивослово. – 2003. – № 9. – С. 59 – 63.
4. Карпіловська Є. Тенденції розвитку сучасного українського лексикону : чинники стабілізації інновацій / Євгенія Карпіловська // Українська мова. – 2008. – № 1. – С. 24 – 35.
5. Кордун П. П. Збірник вправ із стилістики : [посіб. для вчителів] / Поліна Павлівна Кордун. – К. : Рад. шк., 1987. – 160 с.
6. Коць Т. А. До проблеми лексичної норми сучасної української літературної мови / Т. А. Коць // Мовознавство. – 2009. – № 1. – С. 70 – 75.
7. Мазурик Д. В. Інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови (90-і роки ХХ ст.) : Автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.01 / Мазурик Данута Володимирівна / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2002. – 21 с.
8. Муромцева О. Г. НТР і художнє мовлення / О. Г. Муромцева // Українська мова і література в школі. – 1990. – № 3. – С. 73 – 78.
9. Стишов О. З активної – у пасивну / Олександр Стишов // Урок української. – 2004. – № 2. – С. 23 – 25.
10. Ужченко Т. Г. Дидактичний матеріал з української мови. Лексика і фразеологія : [навч.-метод. посіб.] / Таміла Григорівна Ужченко. – 2-е вид. – К. : Освіта, 1995. – 225 с.
11. Черникова Н. В. Метафора и метонимия в аспекте современной неологии / Н. В. Черникова // Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 82 – 90.

Практична частина

Завдання 1. Проаналізуйте слова з погляду їх уживання. Які лексеми створюють стилістичний ефект у наведених контекстах?

1. Тільки наукова дідорня може вважати, що загадка скрипки Страдіварі – це всього лише особливий склад лаку, а кохання – хімічний коктейль у голові на пару років чи місяців (Л. Костенко).

2. Спробував навести в мутних очах діафрагму й експозицію одночасно. Не впорався (Люко Дашвар).

Завдання 2. Із творів Р. Іваничука на історичну тематику випишіть по 3 речення з історизмами й архаїзмами, розкрийте їх лексичне значення та поясніть функцію у творі.

Завдання 3. Із поетичних творів І. Драча випишіть 4 речення з індивідуальними неологізмами, поясніть, як вони утворилися, розкрийте їх значення та вкажіть на роль у творі.

Завдання 4. Із художнього твору (за вибором, указавши автора, назву твору, місце, рік видання, сторінку) випишіть 3 речення з професійно-виробничою, розмовною й емоційно забарвленою лексикою, розкрийте значення цих слів, поясніть їх використання у творі.

Завдання 5. Випишіть архаїзми та історизми (з одного розділу за вибором з таких книг: «Переяславська рада» Н. Рибачка, «Володимир», «Святослав» С. Склярєнка, «Диво», «Смерть у Києві», «Роксолана», «Євпраксія» П. Загребельного, «Богдан Хмельницький» І. Ле). Поясніть стилістичні функції цих слів.

Завдання 6. Знайдіть у поданих нижче реченнях неологізми. З'ясуйте, які з них не увійшли в словниковий склад мови і чому саме. Якими способами і за якими типами утворені ці слова?

1. Весна! Весна! Яка блакить.

Який кругом прозор!

Садами ходить брунькоцвіт,

А в небі – златозор (П. Тичина).

2. Вірю яснозорно –

За рікою дзвони:

Сню волосожарно –

Тінь там тоне, тінь там десь (П. Тичина).

3. І стежив я, і я веснів:

Акордились планети... (П. Тичина)

4. Мріла ген за ними

Зоровійна путь (П. Усенко).

Завдання 7. Із новели В. Стефаника «Новина» випишіть по 4 речення з лексичними й семантичними територіальними діалектизмами і вкажіть, до якої говірки (діалекту) вони належать, розкрийте їх значення.

Завдання 8. Наведіть приклади діалектизмів різних типів з рідної говірки (у реченні). Доберіть до них синоніми з літературної мови.

Завдання 9. Установіть значення етнографічних діалектизмів, виокремивши їх з-поміж інших типів діалектних слів; уведіть їх у речення.

Гаразди, нянько, казарма, збанок, трембіта, колиба, когут, мавка, вориння, файно, биндочка, товар, льоха, начиння, каптур, плай, керниця, планина, плачинда, коронки, ненашка.

Завдання 10. Із повісті І. Микитенка «Вуркагани» випишіть 4 речення з жаргонізмами. Поясніть, чим зумовлене їх уживання у творі.

Завдання 11. Поясніть шляхи появи і семантику наведених неологізмів у сучасній українській мові. Які з них увійшли в широкий ужиток, а від яких можна було б відмовитися у своєму мовленні?

Хайвей, мобільник, маршрутка, фреш, дизайн, кастинг, ноу-хау, трилер, бомж, бомжатник, бренд, самміт, сайт, дискурс, кітч, тінейджер, бос, супермаркет, піар, джакузі.

Завдання 12. З'ясуйте значення і функціонально-стилістичні особливості індивідуально-авторських новотворів (оказіоналізмів).

1. Світлинобачу – віршоплачу.

Гарячоспомином горю.

Своєнедолю сліпо зрячу

з самособою не мирю!

Столітминулий світзозулий

Маріємріється мені.

Своєпровинить серцекулий –

ненашосин у вікносі... (В. Верховень).

2. Наука гайнула вперед, а шпаргалізм – могутнє знаряддя інтелектуального процесу – тупцює на старих позиціях (А. Крижанівський).

3. Крізь сотні сумнівів я йду до тебе,

добро і правдо віку. Через сто зневір;

Довкруг – обрізано жалі, обтято голосіння;

Твоє життя минуло й знебуло (із творів В. Стуса).

Тема 11. Лексика з експресивно-стилістичного погляду

План

1. Загальноживана й стилістично маркована лексика.
2. Поняття про лексику високого й низького стилів.
3. Книжна лексика, поетизми.
4. Термінологія.
5. Розмовна лексика, просторіччя. Суржик.
6. Уживання просторічних слів і вульгаризмів у творах художньої літератури. Аналіз текстів.

Література:

1. Бойко Н. І. Типи лексичної експресивності в українській літературній мові / Н. І. Бойко // Мовознавство. – 2002. – № 2-3. – С. 10 – 21.
2. Гонтар В. У світі цікавої лексикології та фразеології / В. Гонтар // Українська мова і література в школі. – 2004. – № 6. – С. 30 – 32.
3. Дика Н. Курс сучасної літературної мови: тести і завдання / Н. Дика // Дивослово. – 2003. – № 9. – С. 59 – 63.
4. Коваленко Б. О. Стилістично знижена лексика в мові сучасної української публіцистики : Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Коваленко Борис Олексійович / НАН України; Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К., 2003. – 19 с.
5. Коць Т. А. До проблеми лексичної норми сучасної української літературної мови / Т. А. Коць // Мовознавство. – 2009. – № 1. – С. 70 – 75.
6. Муромцева О. Г. НТР і художнє мовлення / О. Г. Муромцева // Українська мова і література в школі. – 1990. – № 3. – С. 73 – 78.
7. Ставицька Л. Українсько-російська двомовність: соціопсихологічні та лексикографічні аспекти / Леся Ставицька // Дивослово. – 2001. – № 11. – С. 13 – 16.
8. Ярмук В. І. До проблеми використання термінологічної лексики в сучасній українській поезії / В. І. Ярмук // Мовознавство. – 1988. – № 2. – С. 84 – 88.

Практична частина

Завдання 1. Проаналізуйте суспільно-політичну лексику газети «Червоний гірник», з'ясуйте її функції й доступність для масового читача в різних жанрах. Користуючись словниками, дайте пояснення до кожного записаного вами суспільно-політичного терміна.

Завдання 2. Поясніть стилістичні функції емоційно забарвлених слів. Якими засобами досягається емоційність цих слів?

1. Місяць ясененький промінь тихесенький кинув на нас. Спи ж ти, малесенький, пізній бо час (Л. Глібов). 2. Може, вийшла русалонька матері шукати. А може, жде козаченька, щоб залоскотати (Т. Шевченко). 3. Та що ж то за дівка була! Висока, прямесенька, як стрілочка, чорнявенька, очиці, як тернові ягідки, бровоньки, як на шнурочку, личиком червона, як панська рожа, що в саду цвіте, носочок так собі пряменький з горбочком, а губоньки, як цвіточки розцвітають, а між ними зубоньки, неначе жарнівки, на ниточці, як один нанизані (Г. Квітка-Основ'яненко). 4. А на долині і на стежинці знову ні лялечки, тільки жито покриває мене з головою, тільки сонце крізь житню дрімоту накупує промінням і тіннями (М. Стельмах).

Завдання 3. Запишіть мовознавчі й літературознавчі терміни, розподіляючи їх на власне українські та іншомовні. Визначте відсоткове

співвідношення українських слів та іншомовних термінів. З'ясуйте, до яких іншомовних термінів можна використати українські синоніми.

Завдання 4. Розподіліть подані терміни за групами: 1) терміни вузькоспеціального вжитку; 2) терміни, уживані в декількох галузях знань; 3) спеціальні слова широкого використання. Укажіть, із яких мов вони запозичені.

Грамматика, система, монархія, абрєвіатура, філософія, алгоритм, віза, суфікс, реакція, абсорбція, вектор, волонтаризм, вокабула, лінгвістика, олігарх, гідроліз, гетерогенний, матриця, флексія, політика.

Завдання 5. У чому полягає експресія слова? Порівняйте тексти за характером експресивно-стилістичного забарвлення використаної лексики.

1. В Англії, кажуть, сидить лорд у благородній сивій перуці, і всі дискусії йдуть через нього. Він амортизує пристрасті і надає інвективам коректної форми.

Наприклад, я кажу: – Ах, ти ж гад! Та я тобі морду поб'ю! – А той лорд перекладає: – Такий-то пан зволив віднести такого-то високодостойного пана до класу земноводних і виявив бажання відкоригувати ту частину його тіла, яка не відповідає Божому задуму (Л. Костенко).

2. Ти схожий на час, вимірюваний годинником, час зупинений, заклятий, вмерлий, убогий, бо годинник завжди показує саме цю хвилину і нічого більше. Люди від природи не наділені силою перевищувати самих себе, охоче підкоряються автоматизмові часу і тоді запановують настрої життя лише нинішньою хвилиною, пливати за течією, покладатися лише на власні зусилля, забувати про корені, не зазираючи до верховіть... І не розуміють такі люди, що, повертаючись до самого себе, прагнеш знов дорівнятися собі в хвилини зльотів і відчуваєш щоразу, як це болісно тяжко, а то й взагалі неможливо.

3. Десятиліття свого генералодиректорствування Ягнич гримів, роздраконював, роздеболізував, херив-похерював тільки за допомогою „великого и могучего русского языка” (із творів П. Загребельного).

4. Чи то вода жебонить колискову? Е, не буде по-твоєму! Я підводжуся, беру з землі в груди трохи прохолоди, до грудей притуляю глек і повагом іду робити ділечко.

І славно-славно йти мені між житами до жита. Що не кажіть, а вже інакше почуваш себе, коли стаєш женцем! (М. Стельмах).

Завдання 6. Випишіть із тексту слова, що мають стилістично марковане значення (емоційне, експресивне, розмовне, книжне та ін.). Визначте мовні засоби їх творення та стилістичні функції.

1. Цей день увійде в нашу історію як 9 мартобря.

До пам'ятника прошкує урядова делегація на чолі з президентом. Попереду, за ритуалом, гопакедія в шароварах, у віночках і плахтах, несе кошики з квітами. Затим поважно виступають перші особи держави,

половина з яких того Кобзаря не читали і мова його їм до фені. Але ритуал є ритуал, щорічна церемонія. Кобзар кам'яний, від казенної риторики захистити себе не може. Президент підходить до постаменту, перед ним несуть кошик з квітами, весь у національній символіці, у синьо-жовтих стрічках.

Ех, як схопив же патріот ту символіку, що Тарасу від недостойного президента, як роздер же він її у гніві, перегнавши здоровий глузд! – ще й підпалив, щоб згоріла, щоб всі побачили правду. Та хтось на когось наткнувся, перечебився, штовхнув. І почалося (Л. Костенко).

2. Смаленого вовка він не бачив, той гоголівський самашедший. У нього собачки листуються й розмовляють. А у нас тут люди гавкають. Вчора обгавкала продавщиця. Обматюкав якийсь шоферюга. У нас тут такі бувають персонажі, хоч намордник їм на фізіономію одягай (Л. Костенко).

3. Люд цієї землі увижався їм ситими дядьками, що жадібно дудлять самогон, по горло натовкаються варениками, з гикавкою зводять пісень про забуте, примарне минуле своїх далеких прадідів, по-хуторянському сентиментально рюмсають на строкате шитво сорочки, під якою ховається зледаціле серце, що найвища його мрія так «дати лиха закаблуками, щоб дісталось й передам», а вже потім – і відродити гетьманів та Запорозьку Січ... (В. Яворівський).

Завдання 7. Розмежуйте лексеми за характером стилістичного розшарування на такі групи: 1) загальноживана лексика; 2) книжна лексика; 3) поетизми; 4) просторіччя; 5) жаргонізми й інтержаргонізми.

Хвіст, барахло, кадр, ажур, пиляти, гаврик, швабра, блат, пісочити, дилда, профі, свиснути, архаровець, стіл, батько, інституція, уста, піаніна, батько-мати, личко, морда, небо, світило, небеса, співати, парубче, інтелект, вінценосний, метаморфози, вельми, сонцесяйний, возвеличити, квіти, квіточка, хлопець, оголосити, конституційний, дідуган, впевненість, білий, білокам'яна.

Завдання 8. З'ясуйте, назви яких професій започаткували спільнокореневі прізвища. Поясніть їх значення.

Шевченко, Шевчук, Шевчинський, Швець; Бондар, Бондарчук, Боднарчук, Бондаренко, Бондарівський; Слюсаренко, Слюсарівський, Слюсар, Слюсарчук; Кухаренко, Кухарчук, Кухарів, Кухар, Кухаренко; Ковальчук, Коваленко, Ковальський, Коваль, Ковальченко.

Запишіть, які прізвища можуть започаткувати лексеми *кравець*, *лимар* (*римар*), *пастух*, *стельмах*, *столяр*? Доберіть по 5 фахових слів до кожної професії.

Завдання 9. Визначте, до якої терміносистеми входять слова.

Період, команда, *турнір*, форма, заміна, *дебют*, приз, фініш, спартакіада, *форвард*, теніс, хокей, матч, *арбітр*, волейбол, баскетбол, бокс, шахи, футбол, *голкіпер*.

Яким із них відповідають подані тлумачення? З'ясуйте значення інших лексем. До виділених слів доберіть синоніми.

- 1) Кінцевий пункт дистанції в спортивних змаганнях.
- 2) Гравець, який захищає свої ворота.
- 3) Спортивна гра, при якій м'яч перекидають через сітку від одної команди до іншої.
- 4) Спортивна гра, коли м'яч б'ють ногами і намагаються провести його у ворота супротивника.
- 5) Кулачний бій між двома спортсменами.

Завдання 10. У яких випадках слова вживаються як основні (нейтральні) назви, а в яких є стилістично маркованими (експресивними) назвами? Уведіть їх у контекст.

Лик, рило, свиня, собака, фізіономія.

Завдання 11. Запишіть речення й визначте засоби експресивності в них. Утворіть від виділених слів за допомогою словотворчих засобів (суфіксів і префіксів) лексеми з різним емоційним забарвленням за поданим зразком.

Картина була справді чудова: з бурти, мов високої **гори**, видно було місто. Церкви підняли високо вгору свої круглі голови, сяяли в прозорому повітрі **золотими** банями; зеленіли їх залізні покрівлі, мов **травою** вкриті, біліли білі боки, мов з крейди вистругані; поміж церквами хатки, людські огороди тонули в гущавині темно-зелених садків. Он і **ріка** блищала, звиваючись **змією** по жовтому пісочку і пускаючи легенький димок туману з себе, а через річку перекинувсь **міст** – тонкий, узорчатий, мов з волосини виплетений. Тут же, недалеко від бурти, мов кріпость перед **мостом**, висока кам'яна стіна обвивала кругом великий розкішний садок, здоровенну пустку-будинок – Ратієвщину. А ліворуч від бурти розіслався степ; рівний, як **долоня**, **широкий** і довгий – безкрай, тонув він у своїй просторій просторості, у своїй **зеленій** траві... (П. Мирний).

З р а з о к : рука (нейтр.), ручечка (пестл.), ручище (згруб.), ручисько (ірон.) тощо.

Завдання 12. Укладіть міні-словник слів студентського сленгу, яким послуговуєтеся Ви, Ваші одногрупники, студенти старших курсів.

Тема 12. Творча робота

Зміст: твір-роздум щодо побутування суржику.

Тема 13. Лексикологічний аналіз

План

1. Принципи й послідовність лексикологічного аналізу слова.
2. Виконання лексикологічного аналізу.

Схема лексикологічного аналізу слова

I. Семантичні властивості слова

1. Лексично повнозначне чи неповнозначне слово?
2. Конкретне чи абстрактне його лексичне значення?
3. Ужите в прямому чи переносному значенні?
4. Якщо слово вжите в переносному значенні, визначте вид переносу (метафора, метонімія, синекдоха).
5. Моносемічне чи полісемічне слово?
6. Який тип лексичного значення слова (номінативний, фразеологічно зв'язаний, синтаксично зумовлений)?
7. Чи можливий добір до слова омонімів? Якщо можливий, то визначте вид омонімічних стосунків – лексичні омоніми, омоформи, омофони, омографи, пароніми.
8. Чи можливий добір до слова синонімів? Якщо можливий, визначте тип синонімічних зв'язків: ідеографічні, стилістичні, абсолютні. Якщо так, утворіть усі можливі синонімічні пари.
9. Чи можливий добір до слова антонімів?

II. Слово з генетичного погляду

1. Власне українське чи запозичене?
2. Якщо власне українське (питоме), то визначте приналежність до спільнослов'янської, спільносхіднослов'янської чи специфічно української лексики.
3. Якщо слово запозичене, визначте джерело запозичення.
4. Чи є слово інтернаціоналізмом?

III. Стилiстичні властивості слова

1. До якого стилістичного шару лексики належить слово?
2. Загальноживане чи обмежене у вживанні?
3. До активної чи пасивної лексики належить слово?
4. Якщо до пасивної, визначте, чи є слово архаїзмом, історизмом або неологізмом.
5. У яких мовних стилях може вживатися?
6. Чи є слово терміном і чи може воно термінологізуватися?

Зразок лексичного аналізу слова

Біг Івасик, немов на свято,

І вибрикував, як лоша,

І, напевне, була у п'ятах

Пелюсткова його душа (В.Симоненко).

ВИБРИКУВАВ:

- I. 1) лексично повнозначне слово; означає дію;
2) –
3) ужите в переносному значенні (так характеризується поведінка тварин, зокрема лошат, телят);
4) метафора, тому що в основу переносу покладена подібність: бігає, високо піднімаючи ноги; пустує, бігаючи;
5) полісемічне слово (пояснення в п.п.3-4);
6) синтаксично зумовлений тип лексичного значення, тому що є образне перенесення;
7) можлива паронімія: *вибрикував* – *викрикував*;
8) можливі контекстуальні синоніми: *пустував, веселився, радів*;
9) можливі контекстуальні антоніми: *був спокійний, урівноважений*.
- II. 1) власне українське (питоме) слово;
2) спільнослов'янське, адже подібне є, наприклад, у польській, сербохорватській мовах;
3) не запозичене;
4) не інтернаціоналізм.
- III. 1) належить до розмовного шару лексики;
2) загальноновживане;
3) належить до активної лексики;
4) –
5) може вживатися в розмовному та художньому стилях;
6) не термін і не може ним бути.

П'ЯТАХ:

- I. 1) лексично повнозначне слово; означає частину людського тіла;
2) у тексті має абстрактне лексичне значення;
3) ужите в переносному значенні;
4) метафора: означає віддаленість, периферійність;
5) полісемічне (див. п.п.3-4);
6) фразеологічно зв'язаний тип лексичного значення: входить до складу фразеологічної одиниці;
7) можлива паронімія: *п'ятах* – *п'ятих*;
8) можливі стилістичні синоніми: *злякатися, душа замерла*;
9) антонімія не можлива.
- II. 1) власне українське слово;
2) спільнослов'янське, є в польській мові;
3) не запозичене;
4) не інтернаціоналізм.
- III. 1) належить до нейтрального шару лексики;
2) загальноновживане;
3) належить до активної лексики;
4) –

- 5) може вживатися в усіх мовних стилях;
- 6) не термін, але може ним бути (в анатомії, медицині).

Тема 14. Самостійна робота

Зміст: лексикологічний аналіз уривку з тексту.

Робота за текстами для лексикологічного аналізу (с. 50).

Тема 15-16. Фразеологія української мови

План

1. Фразеологізм як мовна одиниця.
2. Поняття паремії.
3. Класифікації фразеологізмів.
4. Національно-мовна специфіка фразеологізмів.
5. Фразеологічні омоніми, синоніми, антоніми.
6. Аналіз фразеологічних одиниць. Робота із фразеологічним словником.

Література:

1. Баран Я. А. Фразеологія у системі мови : Автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.02.15 / Баран Ярослав Андрійович / Інститут української мови НАН України. – К., 1999. – 32 с.
2. Воронова М. Варіанти фразеологізмів у журналістському творі / М. Воронова // Урок української. – 2004. – № 3. – С. 27 – 28.
3. Гонтар В. У світі цікавої лексикології та фразеології / В. Гонтар // Українська мова і література в школі. – 2004. – № 6. – С. 30 – 32.
4. Давиденко Л. Б. Фразеологічна одиниця в структурі синтаксичного вільного словосполучення / Л. Б. Давиденко // Мовознавство. – 1992. – № 3. – С. 40 – 44.
5. Демський М. Т. Системні зв'язки в сфері фраземіки / М. Т. Демський // Мовознавство. – 1991. – № 2. – С. 36 – 43.
6. Дика Н. Курс сучасної літературної мови: тести і завдання / Н. Дика // Дивослово. – 2003. – № 9. – С. 59 – 63.
7. Івченко А. О. Фразеологія українських народних говорів: ономазіологічний, ареальний, етимологічний аспекти: Автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.02.01 / Івченко Анатолій Олександрович / НАН України; Інститут української мови. – К., 2000. – 36 с.
8. Калашник В. С. Словник фразеологічних антонімів української мови / В. С. Калашник, Ж. В. Колоїз. – 3-є вид., допов. – К. : Довіра, 2006. – 349 с.

9. Колоїз Ж. Оказіональні фраземні деривати / Жанна Колоїз // Мандрівець. – 2002. – № 6. – С. 42 – 46.
10. Колоїз Ж. Порушення фразеологічних норм як один із способів інтенсифікації виразності у мові засобів масової інформації / Жанна Колоїз // Мандрівець. – 2004. – № 2. – С. 34 – 39.
11. Кравчук А. Етніміми в системі фразеології / А. Кравчук // Українська мова. – 2003. – № 2. – С. 78 – 86.
12. Левченко О. П. Безеквівалентна російська і українська фразеологія : Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01; 10.02.02 / Левченко Олена Петрівна / НАН України. – К., 1995. – 23 с.
13. Майборода О. А. Українська фразеологія як джерело народознавства: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Майборода Олексій Анатолійович / Харківський держ. педагогічний ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2002. – 18 с.
14. Мельник Л. В. Культурно-національна конотація українських фразеологізмів : Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Мельник Лариса Володимирівна / Донецький національний ун-т. – Донецьк, 2001. – 18 с.
15. Мокієнко В. М. Лексичне і фразеологічне значення / В. М. Мокієнко // Мовознавство. – 1988. – № 4. – С. 10 – 21.
16. Прадід Ю. Ф. Структурно-граматичні типи фразеологізмів та їхні різновиди / Ю. Ф. Прадід // Українське мовознавство. – 1989. – Вип. 16. – С. 28 – 35.
17. Редін П. О. Типи системних зв'язків фразеологічних одиниць у мові / П. О. Редін // Мовознавство. – 1994. – № 4-5. – С. 50 – 52.
18. Свердан Т. П. Усічення як тип структурно-семантичного варіювання і спосіб трансформації у фразеології : Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Свердан Тетяна Петрівна / Прикарпатський ун-т ім. Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2003. – 20 с.
19. Шарманова Н. М. Вербалізація соціокультурних стереотипів у фразеологічній картині світу / Н. М. Шарманова // Мова і культура : Науковий журнал. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. – Вип. 11. – Т. V (117). – С. 56–60.

Практична частина

Завдання 1. Розкрийте значення поданих фразеологізмів, укажіть на джерела виникнення і визначте їх структурно-граматичний тип.

І чужому научайтесь, й свого не цурайтесь; альма матер; ахіллесова п'ята; танталові муки; вавилонське стовпотворіння; відкрити Америку; гедзь укусив; переорати межу; буття визначає свідомість; терпи, козаче, отаманом будеш; пропав, як швед під Полтавою; покласти під сукно.

Завдання 2. Користуючись фразеологічними словниками, запишіть фразеологізми різних структурно-граматичних типів.

- 1) дієслово + іменник (із прийменником);
- 2) іменник + іменник (Р. в. / із прийменником);
- 3) прикметник + іменник (із прийменником);
- 4) конструкція з сурядним сполучником;
- 5) конструкція з підрядним сполучником.

Завдання 3. Поясніть значення і визначте семантичний тип фразеологізмів.

Тягу дати; збити з пантелику; попасти пальцем в небо; починати з азів; наступати на п'яти; намилювати шию; часом з квасом, порою з водою; ще прийде коза до воза; хоч круть, хоч верть; поглядати скоса; диву даватися; на всі руки майстер; не все те золото, що блищить; ламати комедію; мороз поза шкіру йде; ні пером не списати, ні словом сказати; хай сильніше гряне буря.

Завдання 4. До поданих фразеологізмів підберіть фраземи-синоніми.

Ні в сих ні в тих, ні пари з уст не пустити, правити теревені, стріляний горобець, у рот води набрати.

Завдання 5. До фразеологізмів підберіть фраземи-антоніми.

Гіркий хліб, землі не чує під собою, носа вішати, спуску не давати, як лялечка.

Завдання 6. Розкрийте всі можливі значення поданих фразеологізмів. Укажіть, чи ці фразеологізми багатозначні, чи омонімічні.

Півня пускати, зігнути в дугу, згинатися у три погібелі, гнати чимдуж, кохатись у чомусь, робити абияк, скласти ціну.

Завдання 7. Ознайомтеся з поглядами російських мовознавців на явище варіативності фразем. Використайте для перекладу фразеологічних одиниць російсько-український фразеологічний словник. Наведіть приклади безеквівалентних фразем.

Три типа фразеологических вариантов: 1) фразеологизм, содержащие разное, но одинаково семантически пустые компоненты (в таком случае фразеологизм может функционировать и без этих членов): *гроша ломаного (мерного) не стоит – гроша не стоит, что есть (было) силы – что сила*; 2) фразеологизмы, содержащие слова, различающиеся грамматически; 3) фразеологизмы, отличающиеся один от другого как полное и сокращенное разновидности (в таком случае их отношения идентичны отношениям, существующим между полными и сокращенными словами): *идти на попятный двор – идти на попятный; быть в интересном положении – быть в положении* (ср.: *заместитель – зам, радиостанция – рация*).

Фразеологические обороты, имеющие в своем составе общие члены исходные по значению, рекомендуется считать “дублетными синонимами”. Обороты типа *задать баню (перцу), от всего сердца – от всей души; бить*

баклуши (шабалу); молоть вздор (ерунду); сложить (сломить) голову; взять (заключить) под стражу; набитый (круглый) дурак и т. п. признаются синонимами-дублетами (Н. М. Шанский).

Такая трактовка значительно обедняет понятие фразеологического варианта и чрезмерно расширяет понятие фразеологического синонима. Основная посылка, приводящая исследователей к отрицанию лексической вариантности фразеологизма, не может быть признана объективной. Довольно часто замена компонентов проходит в тематическом круге лексики, обеспечивающей относительную тождественность образного представления: *намылить шею (голову); рехнуться (спятить, сбиться) с ума*. Трудно не признать структурно-семантическую близость, почти тождественность оборотов подобного типа. Отказ от определения их как лексических вариантов фразеологизма приведет их к смешению с фразеологическими синонимами различной структуры и стилистической оценки типа *откинуть лапти – сыграть в ящик – дать дуба* или *пересчитать ребра – задать трепку – показать кузькину мать*. «Лексическое варьирование – это **собственно фразеологическое варьирование**, трансформация раздельнооформленной, но семантически цельной единицы». Основными признаками варианта фразеологизма является единство внутренней мотивировки, образа фразеологического оборота и относительную тождественность синтаксической конструкции, в рамках которой проходят лексические замены. Благодаря этим условиям «лексические замены в вариантах фразеологических единиц носят строго закономерный, **системный** характер» (В. М. Мокиенко).

Завдання 8. Розмежуйте фразеологічні синоніми і фразеологічні варіанти, з'ясуйте їх значення.

Бити байди. Бити байдики. Бити гандри. Ганяти собак. Годувати баглаї. Гонити вітер по степу. Давати горобцям дулі. Клеїти дурня. Ловити гав. М'яти ханьки. Не братися ні за холодну воду. Справляти посиденьки. Справляти сім неділь на тиждень.

Будуй хатку по достатку. Живи як кишеня дозволяє. По своєму ліжку простягай ніжки. Став хатку по достатку. Так кравець крає, як йому матерії стає.

Вкрутити роги. Зв'язати руки. Зв'язувати руки. Зв'язати руки й ноги. Спутати руки й ноги. Утнути хвоста.

Завдання 9. Виконайте зіставний аналіз тлумачення фразем, використавши «Словник фразеологізмів української мови» і «Фразеологический словарь : Культурно-познавательное пространство русской идиоматики». Уведіть фразеологізми в контекст.

- 1) ариаднина нитка // Ариаднина нить (нить Ариадны);
- 2) відповідати головою // быть в ответе;
- 3) прорубати вікно в Європу // окно в Европу;
- 4) заблукана вівця // заблудшая овца;

- 5) заварити кашу // заваривать кашу;
- 6) комар носа не підточить // комар носа не подточит;
- 7) наламати дров // наломать дров;
- 8) покласти руку на серце // положи руку на сердце;
- 9) скриня Пандори / ящик Пандоры;
- 10) як корові сідло / как корове седло.

Завдання 10. Доберіть до фразеологізмів російської мови українські відповідники. Напишіть замітку (фейлетон) до факультетської газети з використанням фразеологічних одиниць.

Вить веревки, гол как сокол, держать в ежовых рукавицах, еловая голова, завести в тупик, зажимать в тиски, из огня да в полымя, лезть из кожи вон, на ум не идет, не сносит головы.

Довідка: затиснути в лещата, накласти головою, голий як бубон, з дощу та під ринву, на думку не йде, голова клоччям набита, сукати мотузки, тримати в залізному кулаці, завести в глухий кут, із шкури лізти.

Завдання 11. До поданих прислів'їв наведіть синоніми та доберіть російські відповідники. Визначте національно-культурний компонент у прислів'ях.

Заблукати межі хатою і коморою. З чужого клопоту голова болить. Навчить біда коржі з маком їсти. Ти йому про діло, а він тобі про козу білу. Уміли, कुмцю, варити, та не вміли давати.

Завдання 12. Визначте семантику афористичних висловів. Напишіть творче висловлювання за одним із афоризмів.

- Життя – це повнота часів. Повнота всього суцього (П. Загребельний);
- Життя – то кара. Кара – благодистиня (В. Стус);
- Життя – це гра, тут або орел, або решка, інакше не падає (В. Дрозд);
- Життя – штука довга;
- Життя – то трояка ружа (із творів М. Матіос).

Схема фразеологічного аналізу

1. Виділіть із тексту фразеологізм.
2. Поясніть значення фразеологізму.
3. Визначте типологічні (граматичні і семантичні) ознаки фразеологічної одиниці.
4. Назвіть джерело походження.
5. Дайте стилістичну характеристику фразеологізму:
 - а) розмовний, фольклорний чи книжний;
 - б) широко вживаний чи застарілий;
 - в) підвищеної чи зниженої емоційності;
 - г) характер експресії (урочистість, піднесеність, ввічливість, доброзичливість, фамільярність, іронічність, насмішка, лайливість, зневага, жартівливість тощо).

Зразок фразеологічного аналізу

Смикнувся Іслам-Гірей і, прискаючи слиною, закричав на Дженджалія:

– Бачиш? Бачиш, як ризикує хан, догоджаючи примхам твого гетьмана? Шертує він із султаном, то хай просить у нього війська, а не загрибає жар моїми руками! (Р. Іваничук)

- 1) *Не загрибає жар моїми руками* – трансформований фразеологізм *чужими руками жар загрибати*;
- 2) у цьому випадку: завоювати Річ Посполиту за допомогою кримського хана;
- 3) дієслівний фразеологізм: основне слово *загрибати*; належить до фразеологічних єдностей
- 4) фольклорного походження;
- 5) розмовний; широко вживаний; зниженої емоційності; має зневажливий характер.

*Стою над порохом віків
і думаю: пройшло могутнє...
І раптом череда гудків
неждано розрива майбутнє* (М. Драй-Хмара).

- 1) *Над порохом віків* (*порох віків*);
- 2) означає: минуле, давнина;
- 3) іменниковий фразеологізм: основне слово *порох*; належить до фразеологічних сполучень;
- 4) книжного походження;
- 5) книжний; широко вживаний; підвищеної емоційності; має іронічно-жартівливий характер.

Тема 17-18. Лексикографія

План

1. Історія української лексикографії.
2. Типи словників.
3. Будова словникових статей.
4. Сучасні словники української мови. Електронні словники.
5. Робота зі словниками.

Література:

1. Німчук В. В. Староукраїнська лексикографія в її зв'язках з російською та білоруською / Василь Васильович Німчук. – К. : Наук. думка, 1980. – 304 с.

2. Паламарчук Л. С. Українська радянська лексикографія / Л. С. Паламарчук. – К. : Наук. думка, 1978. – 201 с.
3. Полюга Л. Методичні засади лексикографічних праць / Лев Полюга // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2009. – Вип. 475 – 477. Слов'янська філологія. – С. 364 – 365.
4. Синчук А. М. Лексикографія. Типи словників. Однозначні та багатозначні слова. Омоніми, синоніми, антоніми / А. М. Синчук // Все для вчителя. – 2002. – № 8. – С. 8 – 11.
5. Ставицька Л. Українсько-російська двомовність : соціопсихологічні та лексикографічні аспекти / Леся Ставицька // Дивослово. – 2001. – № 11. – С. 13 – 16.

Практична частина

Завдання 1. Із «Словника лінгвістичних термінів» переписіть словникову статтю із заголовним словом «фразеологія». Усно поясніть її будову.

Завдання 2. Із «Словника літературознавчих термінів» переписіть словникову статтю із заголовним словом «поезія». Усно поясніть її будову.

Завдання 3. Із словника «Власні імена людей» переписіть словникову статтю із заголовним словом – Вашим іменем. Порівняйте її будову в однотипному словнику (наприклад «Слоўнік беларускіх іменаў»).

Завдання 4. Із «Фразеологічного словника української мови» та «Українсько-російського і російсько-українського фразеологічного словника» виписіть словникову статтю із заголовком «дешевше від дірки з бублика». Дайте коментар щодо її будови.

Завдання 5. Зі словника «Крилаті вислови в українській літературній мові» переписіть словникові статті із заголовками «Будьте, як діти», «Релігія – опіум для народу», «Через терни до зірок». Поясніть їх будову.

Завдання 6. Зі «Словника мови Шевченка» виписіть словникову статтю із заголовним словом *батько*. Усно поясніть її будову.

Завдання 7. Підготуйте повідомлення на одну із тем.

- 1) Одномовна лексикографія. Інтегральний словник мови.
- 2) Перекладна (дво- та багатомовна) лексикографія.
- 3) Термінографія і стандарти.
- 4) Українська комп'ютерна лексикографія.
- 5) Автоматичні словники. Машинний переклад.

Завдання 8. Використайте російсько-український словник для перекладу теоретичних засад типології словників, запропонованих акад. Л. В. Щербою.

Типология отражает определенные черты языковой системы. Система словарей с опорой на шесть противопоставлений: 1) словарь академического типа (словарь-справочник); 2) энциклопедический словарь

(общий словарь); 3) тезаурус (словарь-сокровищница) / обычный (толковый и переводной) словарь; 4) обычный словарь (идеографический); 5) толковый словарь (переводной); 6) неисторический словарь / исторический словарь.

Ключевым типом в этой системе является академический словарь системно-нормативного типа (Л. В. Щерба).

Завдання 9. Визначте, із яких словників подано словникові статті. Проаналізуйте лексикографічні джерела.

1) **Латинка I**, и, ж. Латинська абетка, латинське письмо.

Латинка II, и, ж. Жінка – мешканка стародавньої Італійської області Лаціума, а також підлеглих Римові міст.

Флеш I, і, ж. Верхівка молодого пагона чайного дерева.

Флеш II, і, ж. Особливе польове укріплення.

Фракція I, і, ж. 1. Група людей, об'єднана певними інтересами. 2. Організована група депутатів. 3. Угрупування в межах політичної партії.

Фракція II, і, ж. Частина суміші рідин, що відокремлюється фракційною перегонкою.

2) 149. **НАСТУП // ВІДСТУП**

Бойові дії військ з метою руху Відхід з певних позицій під
вперед і розгрому противника. Натиском противника.

• **Наступ // відступ** великий, весняний, відомий, глибокий, загальний, масовий, незабутній, несподіваний, організований, раптовий, рішучий. Блискучий, довгожданий, переможний, очікуваний, успішний **наступ // важкий, тяжкий, ганебний, прикрий відступ. Наступ // відступ** взводу, дивізії, партизан, піхоти, полку, противника; в горах, в районі, чого-н., на якійсь ділянці фронту, по всьому фронті. В результаті, в процесі, завдання, значення, мета, організація, підготовка, початок, раптовість, успіх, хід, час **наступу // відступу**. Готувати, закінчити, починати, припиняти **наступ // відступ**. Перейти в **наступ // почати відступ**. Про **наступ // про відступ** повідомити, прийняти рішення. Тримати в таємниці початок **наступу // відступу**.

• **Відступ** тривав недовго, почався **наступ** (І. Ле).

• **Наступальний // відступальний; наступати // відступати.**

Пор. ще: АТАКА // КОНТРАТАКА, НАСТУП // ОБОРОНА.

3) **ОЖЕЛЕДИЦЯ // ОЖЕЛЕДЬ**

Спільний корінь **ожелед(ь)-**; розрізняються суфіксом **-иц(я)**. Донедавна синоніми; виявляється тенденція до виразного розмежування за значенням, особливо в термінології та офіційно-діловому мовленні.

ОЖЕЛЕДИЦЯ, і, ж. Тонкий шар льоду на поверхні землі. *По Києву та області сьогодні буде хмарно, невеликі опади, слабка ожеледь, на дорогах ожеледиця* (З газ.)...

У спол.: **о.** легенька, помірна, сильна; почалася **о.**; на дорогах **о.**

ОЖЕЛЕДЬ, і, ж. Кристали льоду-снігу, якими обростають стовбури та гілки дерев, драти тощо. *В селі вже повно військ... а зі степу все йдуть і йдуть нові піхотні колони, – обмерзлі, заковані в ожеледь, з розгорнутими прапорами* (Гончар)...

У спол.: **о.** слабка, сильна, несподівана; *вкриватися о.*

Завдання 10. Опрацюйте словникові статті з «Етимологічного словника української мови» (т. 2, «Д – К»), дайте аналіз їх структури. Порівняйте тлумачення наведених слів у «Великому тлумачному словнику української мови» і «Словнику іншомовних слів».

Дéкан¹ «керівник факультету у вузі; [чин католицького священика] Ж», *деканáт, декáнство, [деканáтик]* «квота для декана» Ж, *[деканóва]* «дружина декана» Ж, *[деканівна]* «дочка декана», ст. *дзіекань* «чин католицького священика» (XVIII ст.); – р. болг. м. *декáн* «керівник факультету», бр. *дэкан*, п. *dziekan* «керівник факультету; чин католицького священика», ч. *děkan*, слц. *dekan*, схв. *дèкáн*, слн. *dekàn* «тс.»; – запозичення з середньолатинської мови; слат. *dekanus* «десятник, старший над десятьма (монахами, солдатами та ін.)», лат. *dekānus* «десятник (у римському війську)» утворене від *decem* «десять», спорідненого з псл. *desęť*, укр. *дéсятъ* – СІС 194; Richhardt 42; Шанский ЭСРЯ I 5, 54; Фасмер I 495; Hūtti-Worth 16; Kopalinski 203, 249; Holub–Kop. 98; Holub–Lyer 123; Machek ESJC 113; БЕР I 334; – Див. ще **десять**.

Євшáн (бот.) «степовий полин»; – р. [евшан, емшан], др. евшань; – запозичення з тюркських мов; пор. туркм. *ёвшан*, тур. *уавşан*, кумик. *ювшан*, аз. *јовшан*, чаг. *јауşан*, каз. *жусан*, башк. *юшан* «тс.» – Тимч. 878; Фасмер II 7; Шипова 130; Менгес 188.

Кольé «намисто з коштовного каміння, перлів та ін.»; – р. *кольé*, бр. *кальé*, п. *kolia*, ч. *kolier, koliér, kolié, collier*, слц. *collier*, болг. *колиé*, схв. *кòльé*, слн. *coljé* «тс.»; – запозичення з французької мови; фр. *collier* «намисто; нашійник, хомут» виводиться з лат. *collāre* «вид кайданів на шії; нашійник», що походить від іменника *collum* «шия», ст. *collus* «тс.», спорідненого з гот. дісл. днн. *hals*, дангл. *heals*, нвн. *Hals* «тс.» – СІС 341; Шанский ЭСРЯ II 8, 2194; Фасмер II 299; Sławski II 354; Holub–Lyer 248; БЕР II 3556; Вуяклија 442; Bloch 136; Dauzat 187; Walde–Hofm. I 245; Ernout–Meillet I 132. – Пор. **гáлстук**.

Завдання 11. Укладіть, враховуючи всі парадигматичні відношення лексем, словникові статті до словників різних типів:

- 1) тлумачного – із заголовками «білий», «конвалія», «тисяча»;
- 2) фразеологічного – із заголовками «аж до неба», «кров з молоком», «хоч трава не росте»;
- 3) енциклопедії «Сучасна лінгвістика» – із заголовками «антонім», «мовознавство», «словник».

Завдання 12. Укладіть список лексикографічних джерел за типами:

1. Енциклопедичні словники.
2. Багатомовні лінгвістичні словники.
3. Тлумачні словники.
4. Етимологічні словники.
5. Термінологічні словники (галузеві й лінгвістичні).
6. Діалектні словники.
7. Словники мови окремих письменників.
8. Словники ненормативної лексики.
9. Словники окремих лексичних груп (словники синонімів, антонімів, омонімів, паронімів).
10. Словники іншомовних слів.
11. Ономастичні словники.
12. Фразеологічні словники.
13. Правописні словники.
14. Граматичні словники.

Схема роботи зі словником

Характеризуючи певний тип чи конкретний словник, студент повинен:

1. З'ясувати його тип за:

- а) об'єктом опису (енциклопедичний чи філологічний);
- б) кількістю зіставлюваних мов (одномовний чи дво-, багатомовний);
- в) характером опису заголовного слова чи словосполучення (тлумачний, перекладний, орфографічний, акцентологічний, словотвірний, морфемний, етимологічний і т. п. чи змішаного типу).

2. Подати мовні назви словників певного типу.

3. Указати на завдання словника і його значення для лінгвістичних досліджень.

4. Проаналізувати будову словникової статті словників різного типу. При цьому студент повинен:

а) вказати на способи подачі заголовних слів різних частин мови в аналізованому словнику (фонетичних і словотвірних варіантів, багатозначних слів і омонімів);

б) визначити обсяг морфологічної, семантичної, стилістичної й синтагматичної інформації, яку містить словникова стаття; уміти пояснити систему позначок, використаних у словниковій статті;

в) виділити документаційно-ілюстративний матеріал, пояснити його паспортизацію;

г) визначити спосіб розкриття значення слова в тлумачному словнику (описовий, через відсилання до іншої статті, за допомогою синонімів, антонімів та ін.).

Роботу зі словником будь-якого типу необхідно розпочинати з ґрунтовного опрацювання передмови до цього словника, вивчення системи позначок, які в ньому використовуються.

Тема 19. Контрольна робота

Зміст: виконання завдань на перевірку знань із лексикології, фразеології, лексикографії.

ТЕКСТИ ДЛЯ ЛЕКСИКОЛОГІЧНОГО І ФРАЗЕОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ ТА ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Мова мого роду і народу

Як і все прекрасне, мова народу не повинна б потребувати захистів, вона має бути нашим життям, нашою повсякденністю, адже ми цю мову берегли на фронтах, вона допомагала нам бути людьми.

Я пригадую нещодавно одержаний лист від військовослужбовця. Він росіянин. Життя військового – життя мандрівне. Опинившись в Україні, він дізнається, що його сина-школяра хочуть увільнити від вивчення української мови. Порадившись, родина вирішила: цього робити не буде, бо «мова Шевченка, мова Франка тільки збагатить, її за плечима не носити». Таке ставлення офіцера-росіянина до нашої мови не має нічого спільного зі ставленням багатьох збюрократілих, цинічних рідних чиновників, які вважали: можна зробити кар'єру на занедбуванні своєї національної культури і навіть на спонуканні дітей до аморальних вчинків, якими є відступництво від рідного слова.

Чуємо деколи, що мова наша не багата нюансами, не така витончена, як, скажімо, французька. Але звідки ж тоді в українських піснях оця естетична чистота, цнотлива краса, рідкісна милозвучність? Звідки таке багатство поетичної символіки й мистецька довершеність, музичність образів, які приваблювали і Бортнянського, і Бетховена, і Лисенка?

Прочитайте у перекладі на українську мову Пушкіна і Шота Руставелі, Шекспіра і Сервантеса, і ви відчуєте божественну розкіш слова, сонцесяйні ритми поезії.

Безмежні можливості нашої мови. Навіть така сувора наука, як кібернетика, – і та знайшла в українській мові свою першодомівку. Маємо факт унікальний: енциклопедія кібернетики вперше в світі вийшла українською мовою в Києві. І цією мовою нехтувати?! (Інтерв'ю С. Куліди, узятє в О. Гончара; 225 с.).

2.

Світ великий. Історія його – не менша. Ми вивчаємо історію різних держав. Проте, яку б країну не вивчали, які б захоплюючі історичні події не відкривалися б перед нами, повинні пам'ятати завжди про історію свого народу, землю, на якій живемо.

Пам'ять – одна з найважливіших властивостей людини. Так, як не можна забувати власного батька і матір, бо вони дали життя, дім, в якому народився і виріс, так не можна забувати свій народ та його історію. Ми – частинка народу. Без всіх нас немає ні народу, ні історії.

Так, як не можна забувати своїх рідних, близьких ні в хвилини радості, ні в години печалі, так не можна забувати нашої землі, бо це –

першооснова. З неї ми вийшли, до неї і прийдемо. Люди не є людьми, якщо вони не мають ні мови, ні пам'яті, ні землі, ні роду. Пам'ятаймо про це!

Ми не знаємо, що принесе нам завтрашній день. Людина завжди жила і живе вірою та надією на краще. Але пам'ятаймо, що ніщо не приходить само собою, як і не змінюється без людини.

Щоб жити краще – потрібно краще працювати. Це стосується всіх: мене, батьків, друзів, сусідів. Людська праця потребує знань. Знання здобуваються в навчанні. Вчимося. Зробімо так, щоб день сьогоднішній став гордістю для майбутнього (За В. Мисаном; 221 с.).

3.

Є прадавні скарби, що намертво лежать у землі, і є живі скарби, що йдуть по землі, ідуть від покоління до покоління, огортаючи глибинним чаром не одну людську душу. До таких національних скарбів належить і наша лірична пісня.

Погортайте сторінки сивих віків, вчитайтесь у прості і хвилюючі слова пісень, віднайдіть золоті ключі мелодій – і вам відкриється багато поетичних таємниць, ви почуєте голоси великих творців, імена яких розгубила історія, та так розгубила, що вже навряд чи й знайдемо багатьох сіячів, чия поетична нива, ставши народною, квітує по всій землі українській. І тільки інколи, крізь тумани часу, окреслиться схожа на легенду постать творця.

До таких легендарних постатей належить і славнозвісна народна поетеса часів Хмельниччини Маруся Чурай.

Народжена для любові, вона не зазнала сповна її радощів і всі свої надії, все своє любляче серце по краплині сточила в неперевершені пісні, що й зараз бентежно озиваються в наших серцях і вражають нас глибиною та щирістю висловленого в них почуття, довершеністю форми, чарівністю мелодій. Ось одна з них: «Ішов милий горонькою, мила – під горою, зацвів милий роженькою, мила – калиною».

Воістину, і зацвіла калиною, і закрасувалась калиною на лугах нашого мелосу творчість народної поетеси і композитора з Полтави.

Три віки ходить пісня Марусі Чурай по нашій українській землі (і не тільки по нашій), три віки любові вже подарувала дівчина людям. А попереду – вічність, бо велика любов і велика творчість – невмирущі (За М. Стельмахом; 230 с.).

4.

Тиха і смутна весняна ніч, мов молода черниця. Не чути на селі ні гомону, ні співу. Все повилося в тіні. Біліють проти місяця хати з темними вікнами, – не то дрімають, не то щось думають.

Може, думають вони про те, що завтра рано має одбутися на селі смутнеє свято, і після того свята багато їх останеться пустками; загуде в негоду вітер у димарі, завітає в гості лупатий сич, і буде в них моторошно й сумно.

Не дві й не три сім'ї, а мало не половина всієї громади завтра ранком помандрує з рідного сіла в далеку, невідому чужину – туди, де серед диких степів, як кажуть люди, гуляє з хуртовиною мужицька доля.

Сьогодні вкладалися люди з своїм добром, і цілий день стояв у селі шум і гомін; тепер усе затихло. По дворах, навантажені всяким збіжжям, стоять вози, готові в дорогу, й мандрівці останній раз лягли спочити в своїх хатах. Та чи сплять вони тільки?

Заскрипів засов коло чіїхось дверей, і далеко по селі пішла луна. Зі своєї хати вийшов старий Жук. Він босий, без шапки, в усьому білому. Що то думається старому? Може, споминає батька та діда, що свій вік прожили на цьому дворішці, а може, хоче тільки добре надивитися і запам'ятати свою батьківщину, щоб не забути її на чужині...

Жук підійшов до ясена, обняв його, мов брата... «Прощай, мій товаришу, мій вірний, старий друже!» – тихо промовляє він. Знає: останній раз сидить під ясенем; назад він не сподівається повернутися хоч би в гості: старий він дуже (За С. Васильченком; 240 с.).

5.

Я хотіла би нинішній вид буковинських гір задержати навіки в пам'яті, а передусім одну частину краєвиду. Високу, стрімку, густо порослу лісом гору, відділену від сусідньої гори глибоким вузьким ярмом. У тім яру все темно, однак я його знаю, він не страшний. По спадистих стінах його повиростали густо смереки, і то вони здалека такі темні. Серединою між великим і дрібним камінням котиться потік. У мерехтячій світлі місяця він блищить місцями, мов дзеркало. Тло, від якого відбиваються гори, – то синяво-сріблясте небо, засіяне зорями, ніжними, миготячими зорями.

Понад стрімкою горою, що підіймається під те спокійне, пишне склепіння, мов велетенська піраміда, стоїть місяць. Його фосфоричне сяйво немовби виділяється вершками столітніх смerek, і ті неначе тонуть у нім і в прозоро-синявій мряці, що сповиває цілий ряд гір.

Далеко-широко розляглася глибока тиша, і все те: краєвид, місяць, мряка і місячне матове сяйво – нагадують собою дивні казки, переповнені смутком, щастям, сльозами, усміхом, пристрасною любов'ю, не відповідною до нинішніх часів.

Я понесла би скрізь її, оцю батьківщину мою, гори мої, смерекові великани мої, їхню красу і силу та могутню поезію їх. Вони одні не

цуралися сироти, годували її спрагнену душу своєю тихою, німою красою, виплекали своєю вдачею характер у мені...

А відтепер вже не буду бачити їх. Не почую ніколи поважного шемрання бору, сміху гірських потоків, не підслухаю тихої розмови престарих дерев... Всього того вже не побачу ні в свято, ні в будні – ніколи, ніколи! (За О. Кобилянською; 229 с.).

6.

Небо було синіше од моря, море було синіше од неба. Мені здавалось, що вони задрять одне одному. Вдалині тріпотіли вітрила човнів, як крила голубів у небі. Ми пливли уздовж сірих скель, оточених рядом кольорових молюсків. Море гойдалось.

Тепер, з моря, ми краще бачили острів. Сонце обертало звичайний камінь у мармур і змусило його годувати рослину. Він, здавалось, тремтів весь у напруженні творчої сили, і лиш часами, коли блукали по ньому тіні од хмар, стихала оргія сонця, блиску і фарб.

Звідси нам зрозумілими стали вічні наскоки моря на острів. У якому б настрої воно не було, воно вічно штурхало камінь, вічно гризло його. Підгортало камені під ноги і покривало водою. Ми пропливали над ними. Як скорені бестії, вони лежали на дні, тихі, гладенькі, безсилі, і покійно давали одягти себе рудою вовною водорослів. Згризений у гальку камінь сірів берегами, а там, де море встигло стерти його в білий пісок, воно грало над ним блакитним вогнем перемоги. Високі скелі, гордо навислі над морем, піддалися нарешті: море вигризло в них високі й глибокі гроти. Навіть не гроти, а цілі храми для культу казки. Ми заїздили туди. Лягали на дно човна і за хвилину опинялись у казковому царстві. Там були дива, яким не вірилось зразу. Там води горіли сапфіром або смарагдом, там була піна, рожева, наче троянда, там вода крила сріблом човен, весла і наші руки. Переливалась веселка, блищало дорогоцінне каміння, грали брильянти, а різнобарвні молюски своїм тілом цяцькували підводні скелі.

Біля блакитної гроти море здималось і раз у раз вливало в неї срібло своїх хвиль (За М. Коцюбинським; 251 с.).

7.

Лютневий день той був для Києва одним із найсумніших. Бовкали дзвони, мов нагадуючи про тлінність людського буття. Від того ще тривожніше ставало киянам, які поспішали назустріч жалібній валці. Сани везли з Вишгорода тіло великого князя. Повертався покійний князь до рідного міста.

Тут народився він, син Володимира Святого та полоцької княжни Рогніди. Тут правив більше тридцяти років, розбудував місто – одне з найбільших у Європі. Оточували Київ за часів Ярослава неприступні вали,

а для в'їзду були три брами. Головна звалась Золоті ворота. Крізь неї заїздили іноземні посли, багаті гості і ніколи не заходили вороги!

Окрасою Києва стала церква на честь святої Софії. Для її будівництва князь запросив кращих майстрів із Візантії. До наших днів дивує своєю красою Софія Київська, неперевершеними є її архітектура, живопис і найвищого гатунку мозаїка. Не шкодував коштів Ярослав і на інші церкви, на нові міста. Він розбив ворогів Русі і заклав на її рубежах міста-фортеці. Київ став великим містом, «другим Царгородом», а розорена, спустошена колись набігами кочівників Русь перетворилася на могутню багату державу в центрі Європи, крізь яку проходили головні торгові шляхи.

Багатство своє Ярослав використовував для просвітницької діяльності, бо був високоосвіченою людиною. При Софії писалися книги, робилися переклади на слов'янську мову. Ці книги і склали першу на Русі бібліотеку, яку заснував Ярослав Мудрий. Доля цієї скарбниці невідома, до наших днів дійшли лише чотири книги.

До останніх хвилин життя думав Ярослав про свою країну. Поховали князя у мармуровому саркофазі у святій Софії (За П. Загребельним; 231 с.).

8.

Я людина, й у всіх гріхах людства є й моя вина. Найбільша моя вина падає на мене саме за помилки – мої й чужі.

Батьківщино моя! Я готовий відповідати за тебе як твій громадянин, так само, як ти відповідаєш перед світом за мене й за мільйони таких, як я. У цій обопільності ми єдині, хоч ти все, тоді як я без тебе ніхто. Ти в кожного одна, бо хто хоче мати дві батьківщини, той залишається без жодної. Доки є ти – ми вічні.

Моя вина не в тому, що, маючи можливість померти за тебе, я все ж живу. Вина в іншому: у стражданнях твоїх, у смерті мільйонів, які врятували мені життя.

Коли лебедина згряя курличе наді мною, я думаю про тих, кого немає серед нас, і не шукаю в небесах їхніх бентежних душ... У людей, як і птахів, вина ключового поволі поширюється на всіх у ключі, на всіх, хто має крила й годен у важку годину розсікати повітря для інших, для слабших, пильнуючи підступну просторінь у тумані чи смерть на вершині ночі. Вина ж філософа хіба що в тому, що він уміє з'єднати минуле з майбутнім, що він уміє побачити землю свою у величчі загиблих і в буденності живих, як побачив її Перикл, опинившись у Пантикапеї, сказавши: «Чудова земля, і народ міг би перебраться сюди, але як бути з кладовищами, на яких поховані великі предки? Без них народ може змаліти навіть тут» (За В. Земляком; 230 с.).

9.

Жили осінь, жили й зиму, мов краї невідомі в своїй школі, як у ковчезі, перепливали. Під вікнами мінялися береги. Були вони ясні й смутні, з золотистими листопадами, із заходами огняно-червоними, узорами з листу осіннього помережані; далі плвли темними краями в туманах та дощах... Пливли, плвли і на один ранок випливали несподівано на білі, казкові береги. Посвітліло від них, і тихою радістю засяяло в сумних шкільних стінах. Перший випав сніг... Попливли діамантовими зорями, білими інеями при місяці, під морози співучі. Далі стали: мело, вікна снігом замітало, куріли скрізь гребні, як білі вулкани. Аж ось усе рушило навкруги й загуло. В маленькі дзвіночки вдарили струмки, застугоніли потоки, разом, як по змові, ревнули провалля, греблі, розлилися дунаями води, де що було прибитого, де що снігами та морозами задавленого – все оживало, чепурилося, раділо. Лани, левади, сади зеленими пожарами спалахнули, пирскнули скрізь іскрами першого синьоцвіту... День, другий – і засвітилися поміж гіллям у саду шлюбні свічки: сніго-рожеві бутони яблуневі та грушеві. Буйними гриватими кіньми, весільними поїздами посунули в небі завітчані хмари. І на золотій зорі вечірній, мов на шлюб споряджаючись, у стрічках вийшла з сіней у гості до ночі дівчина з очима, зіллям-чаром заправленими. А з тих очей б'ють громи й іскряться грози! Ті пахучі грози під цвітневий вечір, коли хрещаті хмари, на обрії стіну змурувавши, грізні башти збудувавши, на вітання весні молодій грохочуть громами, заблищать мечами, синеосяйними блискавицями, мов птахами огняними, геть-геть зашугають понад садами, огняним цілуванням вітаючись, рожеву смагу на білий цвіт надихаючи (За С. Васильченком; 239 с.).

10.

Веселий ясний весняний ранок; горить на сході мало не половина неба червоним полум'ям. У сяйві рожевого ранку пишаються сади в білому буйному цвіті, нібито у снігу, зеленіє молода трава по майданах і берегах. Немовби для свята вирядилось і завітчалось село.

Ще було рано, а вже всі в селі повставали. Старі, молоді, діти – всі вийшли виряджати в дорогу поселенців.

Не звичайний гук і гомін ярмарку, інший якийсь гомін, що ще здаля будить у людини смутний і хвилюючий настрій; щось поважне й журливе почувається в його підвищених тонах.

На вигоні, коло возів і на возах, стоять і сидять люди. Червоні, білі, блакитні хустки й спідниці, чорні й сірі свитки, кудлаті голови – все хвилювалось і вигравало проти сонця різнобарвними кольорами. Між людьми видніються вози з усяким селянським добром: діжечками, скринями, плугами й усякими іншими домашніми речами.

Люди скупчуються гуртками коло возів. Хлопці й дівчата збились осторонь в окремих гурток і щось розмовляють собі. У кожного на лиці святковий і разом смутний настрій, очі сяють тихим блиском, лица червоні, заплакані.

Ревуть воли; то там, то там чути сумні пісні або жіноче голосіння, і над усім лунає співуча, голосна, глибоко пройнята щирістю мова.

Час іде. Стала наближатися година рушати в дорогу. Це відчувається в загальному гаморі: мова лунає голосніше, швидше, немовби люди поспішають наговоритись уволу. Гомін стає все дужчий і дужчий.

Із моря звуків прорвався і пролунав над людьми різкий, суворий голос, ударивши по всіх серцях. Трудно було розібрати, що він саме сказав, та всі знали, що то подається знак рушати (За С. Васильченком; 246 с.).

11. «Сікстинська мадонна» в гітлерівській штольні

То була наче інша дійсність. Весна нечуваного сонця, і сади зацвіли нам, як уперше в житті, і величезне місто, розбомблене з повітря, лежало в суцільних руїнах. Біло-біло квітують сади, і потворність руїн, що лежать цілими горами, – так це там поєдналось. Потім була та виняткова нічна операція. Тунель у каменоломнях, вузькоколія з іржавими вагонетками, стара, закинута штольня, в якій щось маєм знайти. Ми не знали, що там заховано, ніхто не знав таємниць тієї замурованої штольні, до якої ми вступили темної ночі, озброївшись задалегідь ліхтариками. Похмура тьма, сирість, грязюка, пліснява. Мов печерні люди, сторожкі, нашорошені від довкружньої загадковості, недовірливо занурюємось у темряву, бо ж хто скаже, що маєм відкрити з своїми ліхтариками в цьому сучасному пеклі підземелля, в нутрощах цієї лисої гори. Може, чекає нас тут склад якоїсь, нам не відомої, загадкової зброї, можливо, все тут заміновано і ось-ось гримне вибух від найменшого необережного доторку? І так, аж доки у скупому світлі чийогось ліхтарика тьмаво зблиснуло золото музейної ліпленої рами... Рукавом гімнастюрки сержант Кутя протирає вкрите пилюкою давнє полотно, і перед нами, ніби ми снімо, ніби з ілюзії, виника... Ні, таке випадає раз у житті! Ніколи не забудеш до невпізнання змінені пережитим серйозні солдатські обличчя, що тієї ночі – уже в розташуванні батальйону – стояли мовчки на варті довкруг полотна, довкруг сяйва, що тихо линуло до нас звідти, де босонога висока жінка легкою ходою іде з немовлям по хмарах... (За О. Гончаром; 225 с.).

12. Легенда про Дніпрову воду

Славутич, Борисфен, Узу, Данапріс... Багато було імен у ріки, голубий пруг якої тягнеться на дві тисячі двісті вісімдесят п'ять

кілометрів, що майже дорівнює відстані від Києва до Парижа, а площа її розгалуженого басейну не набагато менша, аніж територія самої Франції.

Одна з численних легенд розповідає таке. Після перемоги над печенігами великий князь Святослав повертався до Києва, їхав лівим, пологим берегом. На зустріч із князем виходило населення й уклінно вітало відважного витязя. Кожен вважав за честь щось подарувати своєму оборонцеві: хто щит і меч власної роботи, хто – шмат домотканого полотна, хто – жбан із медом. А один сіромаха не мав нічого. Метнувся він до Славутича, набрав у пригорщі води і підніс князеві:

– Чим багаті, тим і раді. Прийми, князю! Се вода Дніпрова.

Суворий князь зворушено дивився на це незвичайне підношення. Опам'ятавшись, він звелів слугам принести золоту чашу, щоб прийняти безцінний дар. «Вода Дніпрова – священна! За неї ми на брані голову покладемо», – сказав він.

Відтоді золотий кубок із дніпровською водою завше стояв у княжому теремі на найпочеснішому місці.

Численні торговельні шляхи багатьох країн Європи й Арабського Сходу єднає повноводий Славутич. Його верхів'я наближалось до північних земель, пониззя сусідило з Азією; його ліві притоки виходили до Волги й Дону, праві – сягали Вісли й Німану. Вже самі географічні координати ріки зумовили її важливе комунікаційне значення на так званому шляху «із варяг у греки» (За О. Ємченком; 224 с.).

13.

Кілька днів підряд ідуть дощі – тихі і зовсім не схожі на оті грозові, що випадають звичайно влітку. Ті налітають буйно: вперіщить такий дощ, гайне смугою через усе поле, не розбираючи напрямку, аж темно стане! І там, де він пробігає, здіймається збита стовпом пилюка, наче невидима і на диво прудка машина промчала через лани. З боку на нього красиво дивитися: стіною йде він через хліба, і пшениці ворущаються, наче оживають, стають зеленіші. Налетить на соняшники, і їхні голови хиляться під тягарем життєдайної, давно сподіваної води з піднебесся. А гуркоту, а грому! А блискавка як сліпуче спалахує в чорній високості!

Радісно і тривожно стає тоді серед степу, і у серці хлібороба густо сходять сподівання.

Та ось важка хмара, опустивши до землі сиву косу, швидко відпливає в далечінь, захопивши з собою шум зливи і гуркіт грому, і лишаються тільки пахощі грози та далекі зірничі над зажуреним і принишклим степом. А хліба з усіх-усюд хилються колосом до тієї неширокої смуги, яку лишив дощ, і шумлять, наче комусь жаліються, що він поманив їх і не дав нічого. Невблаганне сонце з'явиться із-за хмар,

розсипле свої скалки по невеличких калюжах і за кілька хвилин вип'є їх, не лишивши й згадки.

А оцей, хоч і в червні, зайшов неквапливо, нишпорить діловито в хлібах, сонно шумить у широкому соняшниковому листі, забирається під кожний кущ, під кожну грудочку. І висохла земля бубнявіє, вмирає від краю до краю і п'є, п'є прозорі малі краплини, набираючись сил і соків (За О. Сизоненком; 237 с.).

14.

...Десь кілометри на двадцятому тих швидких та розкошланих хмар над головою помітно погустішало. Погода з малохмарної непомітно перейшла в хмарну. Сховалося за суцільною темно-бурою запоною жовтаве, розмите кружальце сонця. Степ одразу потьмарів, з білястого став сіруватим, ще пустельнішим, не по-доброму причаєним.

Хмари клубочились так, ніби хто невидимий згори мішав їх велетенським ополоником. Тут, унизу, було ще тихо, безвітряно. Все навколо застигло в кам'яній незрушності. А там, високо вгорі, все бентежно кипіло, нуртувало, змінюючись і перемішуючись щомиті.

За кілька хвилин, ніби з нічого, вдарило в лице тугим, холодним і колочим струменем. «Що ж, принаймні ясніше визначиться напрям», – все ще спокійно подумала Єва, втягнувши голову та приспішивши, пішла тараном супроти вітру.

Спочатку вітер здіймав і ніс з глибин степових змішану зі снігом пилуку. Затим почали летіти назустріч, осідаючи на обличчі, вогкі, волохаті сніжинки.

Вітер тугішав, міцнів. Зрештою почав якимось по-вовчому підвивати. Потім, розлютившись, зовсім осатанів, наскакував то спереду, то збоку, а то й з-поза спини. Ноги грузли у вогкому сніжному місиві і наливалися втомою. Тіло пройняла липка, розслаблююча млість. А вона все йшла та йшла, намагаючись триматися проти вітру. Хоч він, дедалі більше сатаніючи, все частіше міняв напрям, і витримувати курс дівчині ставало важче.

Пробивалася крізь той буран, можливо, годину, а може, й дві. Догадувалася, що над степовою пустелею зайшла вже глибока ніч. Буран не вщухав, і краю йому не видно. Навколо суцільна темінь, під ногами рівне, в'язке і слизьке бездоріжжя. Ноги засмоктують якесь клейке тісто, просуватися вперед дедалі важче, а вона все відчутніше знесилюється (За В. Козаченком; 243 с.).

15. Що таке покликання до праці вчителя?

Наріжний камінь педагогічного покликання – це глибока віра в можливість успішного виховання кожної дитини. Я не вірю в те, що є

невиправні діти, підлітки, юнаки, дівчата. Адже перед нами істота, якій тільки відкривається світ, і від нас залежить зробити так, щоб ніщо не пригнітило, не знівечило, не вбило в маленькій людині гарного, доброго, людського.

Мова йде про мудру здатність старшої людини – матері, батька, вчителя – розуміти й відчувати найтонші спонукальні мотиви й причини дитячих вчинків. Вам не бути вихователем, якщо у вас будуть нескінченні конфлікти з дітьми.

Є ще одна риса, без якої, по-моєму, неможливе педагогічне покликання. Я б назвав цю рису гармонією серця й розуму. Навряд чи є інші професії, крім професії педагога й лікаря, які вимагали б стільки сердечності.

За будь-яких обставин робіть так, як велить перше сердечне поривання, – воно завжди найблагородніше. Але водночас учителеві треба вміти контролювати свої сердечні поривання розумом, не піддаватися емоційній стихії. Особливо важливо це тоді, коли треба приймати рішення в зв'язку з помилковими, необачними, одним словом, неправильними вчинками ваших учнів. Мистецтво й майстерність педагога саме і полягає в умінні поєднувати сердечність із мудрістю.

Виховуючи це вміння, необхідно глибоко проникати в душу дитини, вдумуватися в те, чим вона живе, як вона дивиться на світ, чим є для неї люди, що оточують її.

Дорогий мій колего, щоб стати справжнім вихователем, треба пройти цю школу сердечності. Це одна з найтонших речей у нашій педагогічній справі. Якщо ви наполегливо оволодіваєте нею, ви будете справжнім майстром! (За В. Сухомлинським; 241 с.)

16.

Поїзд, що в нього пощастило мандрівцям упрохатись із своїми речами, далі Дарниці не пішов. На щастя, верталися з таборів солдати в місто і все добро школярське взяли на віз.

...Торохтить шинованими колесами по бруку військова гарба, парою биндюгів запряжена. Мішки, скриньки – всі найтяжчі хлоп'ячі речі – на возі; за возом креше чобітьми сільська ватага. Місто ще далекою, а вже відчувається якась могутня водоверт, що від неї подихає бадьорий хвилюючий вітерець. Коли ж перед очима встало, як марево у хмарах, велике місто і стіною виступили, розгорнулися зелені київські гори, коли внизу під горами крицею блиснули сині дніпрові хвилі, а над ними вгорі вирости сади, арки, мости, монументи, – бідні новаки-селючата поніміли, а серце їм занило. Крім невеличких клунків у руках, вони нічого не мали, у цей невиданий світ вступаючи. І міцно-

міцно стискали вони в руках всю свою економічну базу: ворочок із сушеною локшиною та засохлу хлібину.

Свіжі, бадьорі, ще обвіяні духом пашні й сіна, вертались кияни до міста. Той свіжий, хвилюючий вітерець, що подував на них ще здалеку, тепер зростав.

Раптом прокинулось громове царство: переможно заревів пароплав, розкидаючи гук по горах і просторах, суворо гриміло десь залізо, верещали дзвоники трамваїв. Здавалось, там шумить, кипить унизу вогненне море, видимаючи вгору шумовиння. Підіймається воно до хмар, грає на сонці кольорами і застигає багатопверховими будинками тонкої архітектури, золотими банями церков, монументами. І в гromі й блиску тоне десь далеко-далека хатина Бондарів у степу, блідне заплакана Настя на воротях, розходитьсь в туман...

Усе забувається (За С. Васильченком; 237 с.).

17.

День був гарячий. Сонце сипало полум'ям з високого неба... На синьому морі плів здоровий корабель, розпустивши всі свої білі вітрила. Гарно й пишно, як білий лебідь, ледве сунувся корабель по воді. Пишні вітрила понадимались і білили проти сонця, ніби виткані з дорогого лебединого пуху, перемішаного зі сріблом.

В одному місці, де небо сходилось з морем, де білів легенький туман, з'явилась чорна пляма. Та пляма все більшала і все наближалась, неначе сунулась морем якась темна копиця, котра ніби росла й ширшала. Микола почув, що тихе море задвигтіло під човном, неначе хтось торкнув море з дна. Темна копиця стала ніби здоровою скиртою та все сунулась до берега. Тоненький край її заблищав проти сонця, неначе срібна каблучка. Білі вітрила на кораблі стали проти неї ще біліші й блищали, ніби проти чорного поораного поля. На небі раптом зашуміло й загуло, мовби сосновий ліс на вітрі, а чорна хмара так швидко росла й бігла, що можна було слідкувати за нею очима. Море почорніло під нею, і вона в одну мить мовбито поглинула корабля. З моря побігла хвиля з білими густими гребенями і почала ніби танцювати кругом човна...

В море впало кілька здорових, важких крапель дощу, а за ним разом, несподівано загув страшний вітер, кинув човен вгору, як трісочку. Посипався, як із решета, наглий краплистий дощ, а далі полив, як із відра. Море застогнало й загуло, як сосновий бір під час бурі. Берег закутався в туман та в дощ. Сонце зайшло за хмари. Все змішалось в одну мить і злилось докупи: і земля, і море. На морі стало поночі, і тільки вітер свистів, шипів та ревів, як звір (І. Нечуй-Левицький; 261 с.).

18.

Живе на березі океану людина. Вдень і вночі ревуть над нею літаки – поруч аеродром. Рівно через дві хвилини з громовим гуркотом проносяться над самим дахом будиночка, то йдучи на посадку, то, відірвавшись від злітної бетонної смуги, беруть курс на океан. Та хай яке тут стоїть ревіння й гуркотнява в небі, а господар будиночка заклопотаний своїм ділом. Він у цей час лагодить човна або розбирає сіті рибальські, або, схилившись, слухає інший гул, зовсім не схожий на той, що розламує небо. Це тихий і загадковий гул вулика, хвилі музики його золотої... Бо тут пасіка! Тут бджоли! Прижились під цим гуркітливим небом. Кудись літають вони й знаходять квіти і, можливо, навіть з того чадного аеродромного поля також беруть нектар... Дерев'яний стандартний будиночок господаря – витвір фантастичної яскравості: весь він обмальований величезними квітами-медоносами, зображенням вуликів різних систем, уквітчаний величезними бджолами, крилатими, радісними, що то кубляться в пелюстках, то линуть у польоті... А перед будиночком коло в'їзду, мов своєрідний тотем, вмуровано білий камінь, і на ньому теж намальовано бджолу, що мовби сама себе рекламує й запрошує до будиночка люд: «Пліз, якщо хочете придбати баночку меду...».

Досить вдала думка: розмалювати котедж до самого даху квітами та бджолами. Реклама найпоетичніша, мабуть, на весь континент.

Мешкає тут Френк, бджоляр і рибалка. Старий негр, товстий, огрядний, з лицем глянцеовато-темним, аж сизим, вдачею не дуже привітний, не схильний до марних розмов. Френкова ферма зажила на узбережжі широкої слави, і городяни, зокрема й працівники дипломатичних служб, котрі приїздять влітку на океан відпочивати, добре знають дорогу до цієї декоративної бджоли на білому камені біля Френкового котеджу (За О. Гончаром; 253 с.).

19. Степ квітує

Степ квітував. Незайманий, звіку не ораний, високотравний...

Що то було за видовище! Маючи в собі красу моря, його велич, блиск і надміру світла, маючи в собі також могутність лісу і його тихі, вікові шуми, степ, окрім цього, ще ніс у собі щось своє, неповторно степове, властиве тільки йому – оту шовкову ласкавість, оте ніжне, замріяне, дівоче...

Ковили, ковили, ковили. За сонцем сталевато-тьмяні, а там, під сонцем, – скільки зір сягне, – сяючі, молочні, як морське шумовиння. Перегортаються злегка розгойданими хвилями, пливуть, розливаючись до самого неба.

Благословенна тиша навкруги. Лише зашерхоче десь суха зелена ящірка, пробігаючи в траві, бризнуть врзнобіч з-під ніг коники-ковалі та

ще й жайворонки дзюркочуть у тиші, проймаючи її вгору і вниз, невидимі у повітрі, як струмки, що течуть і течуть, розмаїті, джерельно-дзвінкі. Здається, співає від краю до краю саме повітря, співає марево, що вже схоплюється, тече, струмує де-не-де над ковилою. Може, і цей текучий, замріяний степ теж тільки марево, що протече і не буде? Але ні, кожна стеблина закоренилася в суху, місцями вже потріскану землю, вбродиш по пояс в золотаві, злегка згойдані вітром шовки, і вони не зникають, вони є, бредеш у шовках серед милозвучного пташиного щебету і відчуваєш на душі, очищеній від усього гіркого, тільки устояну радість, тільки звільнене від усяких пут небесно-легке щастя. Іти б отак і йти серед цієї тихої задумливої краси, сягнути б аж туди, де небо торкається землі, де має бути велике синє море з чайками та бакланами... Ось-ось, здається, хлюпне воно з крайнеба, з-за ковилів (За О. Гончаром; 240 с.).

20. Цвіте полин

Чи знаєте ви, як цвітуть полині? Чи бачили, як весною на старих облогах-перелогах квітують гіркі сиві трави? Чи знаєте ви, як після нагрітого сонцем дня встає над полями сивий дим і млосний чад пливе над степом? І, здається, тоді до вас говорять віки.

Сивий дух полинів, мов той хміль, настояний на солоді, п'янить і хвилює, проникає щемом у груди. І той, хто вдихне його, стане ніби дужчим від полиневого сну і цвітіння, від сивого диму і приспаного грому.

О полині, сиві полині! Хто посіяв вас на землі нашій? Чи вас посіяли по степах неораних прадавніх скіфи? Посіяли, щоб самим ховатися в отих сизих хащах, які росли тоді буйні та високі, посіяли, щоб вдень випасати поміж духмяних трав прудких коней, а вночі спати покотом на прив'ялих покосах, ніби на запашних м'яких подушках, спати міцним богатирським сном.

...А може, ви посіялись по всій землі нашій у давні роки козаччини? Тоді, коли не житом-пшеницею, а сивою тирсою, буркуном та ще сивим горем хлюпала земля наша аж за далекі обрії Дикого поля до самої Татарщини.

Щовесни проростають з кореня буйним зеллом полині, цвітуть золотисто-сивою гіркотою серед літа і осипаються пізньої осені дрібненьким темним насінням, яке розносить по степу вітер.

Яка дивовижна стійкість, яка живучість! Чи не так і народ наш, сто раз толочений, топтаний ворожими кінями, січений і рубаний чужими мечами, стріляний з автоматів і танків, вистояв, у тих битвах, і живе, і гонить з дужого кореня нове пагіння, цвіте і сіється по землі виборений, відстояний навіки (За І. Цюпою; 240 с.).

21. Штурм невідомого

Жити – це з повною самозреченістю прорубуватися крізь скелю, іншого життя для справжньої людини немає. Бо жити аби жити, аби день до вечора – недостойно людини. Та й ніхто ніколи не стелитиме килимових доріжок для людства. І в науці – теж. Усе здобувалося, здобувається і здобуватиметься в майбутньому з боєм.

За своє життя він зустрів серед науковців і песимістів, і оптимістів. Песимісти переконували, що скільки таємниць не розкриватиме людство, все одно бродитиме по непроглядно темній кімнаті природи навромацки. Оптимістам здавалося, що досить лише переступити поріг тої кімнати, клацнути вмикачем, як уся вона освітиться і жодного темного кутка не лишиться для наступних поколінь. Богомолець не хилився розумом і серцем ні до тих, ні до інших.

За його свідомого життя наука стільки звершила, забралася в таку таїну матерії, що було б смішно сумніватися в можливості людського розуму. І водночас він знав, бачив на власному досвіді, що кожен поступ науки відкриває для розуму все нові пласти незвіданого. Найлегше живеться дурневі – йому все зрозуміле. Але чим більше дізнається людина, тим з більшим відчаєм думає, скільки ще не знає і не знатиме ніколи, бо життя особистості обмежене в часі, а криниця духовних набутоків людства не має дна. Тепер, на схилі літ, людство видавалося Богомольцю невтомним гірником, що вперто, зосереджено врубуються у земну твердь. Усе яскравіше освітлюватиме шлях уперед ліхтар на його чолі – сума знань, набута минулими поколіннями; вдосконалюватимуться знаряддя праці в його руках, але не буде кінця-краю його роботи, його штурмові – допоки людство існує. Жодне покоління не може дозволити собі перепочинку, навпаки, від покоління до покоління штурм невідомого стає завзятішим (За В. Дроздом; 251 с.).

22.

До самісінького вечора розкошує буйне сонце, до самісінького вечора природа в інеї тішиться своєю чистотою та молодістю, а коли смеркає, то наче поволеньки пригасає сніг, пригасає іній.

Смеркало – і начебто поважчав іній на деревах, і вони теж ледь-ледь поважчали, що, здається, вже не злетять догори фантастичною зграєю. І повітря поважчало, спохмурнівши. Й дедалі все зриміше та відчутніше западає морок, іній згасає, як сніг, як і даль.

А потім, коли в небо викотиться повний місяць, коли він з'явиться, щоб володарювати над усеньким світом, а найперше, мабуть, над цією зимою, то знов усе відроджується, переінакшується: сніг, набравши таємничого блиску, значно вагомішого, ніж удень, знову грає білим сьайвом, знову холодним молоком розливається довкруг, скільки сягає око.

І тоді до інею немовбито знову повертається його чарівлива сила, він сам оживає, а оживши, надає непередаваній краси довколишньому світові, який радіє і місяцеві, і тому, що знову пахким духом зацвів іній.

Зацвів іній на всьому, замерехтів, засвітився – і тепер його цвітіння інше, ніж удень, тепер воно начебто має ще й інше значення.

Тиху ніч, бездонне небо, чорно-голубу темряву подекуди пронизали погляди прибляклих зірок, а тут, на землі, відбувається, звершується свято розквітлого інею, його торжество.

Срібна ніч. І рівний срібний настрій розлився, заповонив землю.

Цвіте іній, осяяний місяцем, цвіте холодними квітками, і пелюсточки їхні пахнуть морозом. І немає, либонь, зараз ніде кращих квіток, ніж квіти інею, що зріє не тільки на гіллі дерев, а й на білих полотнах снігів.

Цвіте іній, стоїть урочиста січнева ніч, і щасливо усміхається зима – при вроді та при здоров'ї, як молода жінка (За Є. Гуцалом; 252 с.).

23.

Черкаські степи зеленіли, як море. Дашкович виїхав на степ, і його обвіяло свіже степове повітря. Після тісного кабінету, після міської душною куряви степи здалися йому зеленим раєм. Повітря було таке чисте й легке, що, здається, груди не втягали його, а само воно лилося в груди. Дорога слалась по зеленому степу широким килимом між двома окопами, на котрих росло високе бадилля петрових батогів, обсипаних синіми зірками, молочаю, круглоголових будяків. Широколистий подорожник й оксамитовий шпориш наче силкувались вкрити всю дорогу, хотіли одвоювати її од важких коліс сільських возів. Уся зелена степова скатерть, скільки можна було скинути оком, була ніби заткана квітками: червоними купами смілки, синіми дзвониками, жовтими степовими тюльпанами, фіолетовим соном. Над степом у синьому небі вились та щебетали птахи. Край дороги бігали проворні ховрашки і, побачивши людей, втікали в нори й сміливо виглядали звідтіль, піднявши вушка вгору. Весь зелений степ і синє кругле небо заливало проміння гарячого, золотого сонця. Прозоре повітря розширяло небокруг далеко-далеко на всі боки, скільки можна було скинути оком.

Давно бачив Дашкович свій рідний степ. Йому здалось, що він побачив його вперше. Він не міг одірвати очей од трави, од неба, встав з воза й пішов пішки. Самі ноги несли його все далі й далі. Він звернув з дороги на траву і, забувши свою філософію, почав рвати квітки. Він тільки знав, що бачить зелений степ, синє небо, шлях, птиці в небі, чує сотню голосів навкруги. Йому хотілося тільки дивитися й милуватися красою розкішної степової природи. Далекі-далекі на південь засиніли смугою гори, вкриті лісом (І. Нечуй-Левицький; 246 с.).

24.

Спросоння не добереш, чи то людина, чи вітрець, чи місяць золотою пучкою стукає в шибки. Дівчина широко розплющує очі, в них одразу переміщується і підмита темінь хатини, і місячне марево, що, ворущачись, м'яко сіється на лаву й долівку. Це так славно і трепетно нагадує дитинство, коли, бувало, прокинешся й не знаєш, що робиться навкруги, коли й місяць під вікном здавався людиною з пучком достиглого колосся. І цей спогад на мить повернув до неї далекі жнива і те житечко, над яким ще схилялася мати.

Люба підняла скрипучий прогонич, відчинила навстіж віконце; комаху відірвалася од шибки, з дзвоном полетіла в світ і темною краплинкою зникла в його безмір'ї.

За хатою сколихнувся ліс і на якийсь крок ступив ближче до Морозенкового подвір'я. Любі завжди вечорами здається, що ліс оживає і наближається до осель. Але ж недарма кажуть, що в купальські ночі дерева ходять, неначе люди, і навіть розкривають словом-шепотом свої таємниці.

Блакитна тихосаяна ніч стояла в своїй довершеній красі над лісовим хліборобським краєм, де й пшеничний хліб пахне зіллям дібров. Із верб, що обступали Морозенкове подвір'я, накрапало місячне проміння і роса, а за подвір'ям легеньким відпаром курілося озерце, біля якого виводив свою нехитру пісеньку невтомний деркач. Скільки він у косовицю скрасив їм купальських вечорів! То як не згадати добрим словом цю пташину?

Праворуч від озера уже лежали росою прибиті покоси, але ще ніде не виднілись копички. Оце ж завтра чи позавтра вони, мов парубота, стануть навколо води і нагадають людям, що вже й жнива не за горами. Деркач, почувши дівочу ходу, замовк, притаївся в татарському зіллі, а потім знову задиркав, наче поспішав розкльовати нетривку пелену ночі (За М. Стельмахом; 263 с.).

25. Живий пам'ятник герою

Через тиждень ми знову йдемо на курган, знову милуються діти красою світу. Усе, що вони чують і бачать, осяюється тепер чистим, світлим, гарячим вогником любові і поваги до героя. Дітям хочеться щось зробити, чимось виявити свої почуття... Коли з дерев опало листя, ми принесли на курган маленький дубок. Не треба ніяких слів, коли в дитячих серцях тріпотить ніжна хвиля добрих почуттів. Діти глибоко переживають те, що роблять; ми не просто саджаємо деревця, щоб зазеленіла вершина одного із курганів, – ми закладаємо живий пам'ятник герою. Минуть роки, дубок виросте, стане могутнім деревом, приходять люди, відпочиватимуть під тінистою кроною, згадають про героя. Важко виростити дуб на кургані, діти знають це, але ніякі труднощі їх не лякають.

Узимку ми приходимо до свого дубка, захищаємо його від холодних вітрів, насипаємо сніг у ями навколо деревця, щоб більше зберегти вологи. Навесні, коли курган вкривається ніжною травичкою, діти щодня бігають дивитися, чи не розпускаються бруньки.

Це не тільки турбота про рослину – це зустріч з героєм. Радісно б'ються дитячі серця, коли назустріч сонцю і теплому дому розкриваються ніжні, запашні, терпкі листочки. Ми йдемо в ліс, набираємо в кошики землі з-під столітніх дубів, сиплемо навколо стовбура нашого дубка, прикриваємо зверху торішнім дубовим листям, поливаємо. Уся ця копітка праця необхідна для того, щоб зелену свічку життя не згасили палючі вітри.

З такою ж турботою доглядаємо ми кущ троянди, посадженої на землі, в якій зійшло кров'ю серце героя... Кущ червоних троянд і зелений дубок на кургані стають для дітей живими пам'ятниками герою. Ці пам'ятники – святиня нашого колективу (За В. Сухомлинським; 246 с.).

ПРОБЛЕМАТИКА ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ

1. Питання й завдання описової, історичної та порівняльно-історичної лексикології.
2. Сміслова структура слова.
3. Семантичні універсалії.
4. Розвиток словникового складу української літературної мови в радянську епоху.
5. Статистичні дослідження системи лексики і закономірностей її функціонування.
6. Узаємодія української літературної мови і територіальних діалектів.
7. Соціальні діалекти.
8. Лексико-семантичні групи слів української мови.
9. Слов'яно-германська лексична взаємодія.
10. Слов'яно-тюркська лексична взаємодія.
11. Зміни в лексичній системі української мови.
12. Порівняльний аналіз лексичного складу української і російської мов.
13. Лексико-семантичні і граматичні особливості слів-термінів.
14. Розвиток термінологічного словника української мови.
15. Мова української періодичної преси кінця ХХ – початку ХХІ ст.
16. Тенденції розвитку сучасного українського лексикону.
17. Видозміни форми фразеологічних одиниць.
18. Власні назви в українській народній фразеології й пареміології.
19. Варіювання українських народних прислів'їв за їх лексичним складом.
20. Функціонально-стильова характеристика фразеологізмів.
21. Системні зв'язки у сфері фраземіки.
22. Перехідні явища в лексиці й фразеології української мови.
23. Методичні засади лексикографічних праць.
24. Принципи укладання частотного словника.
25. Електронні словники сучасної української літературної мови.

ПИТАННЯ ДО ЕКЗАМЕНУ
з розділу «Лексикологія. Лексикографія. Фразеологія»

1. Лексикологія як розділ мовознавства, її предмет і завдання. Зв'язок лексикології з іншими розділами науки про мову.
2. Поняття «лексичне значення слова». Семантична структура слова. Типологія лексичних значень (за ступенем узагальнення; за характером зв'язку з відображуваним предметом; за мотивованістю і немотивованістю; за хронологією виникнення тощо).
3. Номінативне, фразеологічно зв'язане і синтаксично зумовлене значення.
4. Зміст поняття «полісемічність». Джерела багатозначності. Види переносних значень.
5. Відмінність між полісемією й омонімією.
6. Лексичні омоніми, їх різновиди. Шляхи виникнення лексичних омонімів.
7. Омоформи. Омографи. Омофони. Міжмовні омоніми.
8. Пароніми та їх використання в мовленні.
9. Зміст поняття «синонімія». Синонімія на різних мовних рівнях. Лексичні синоніми, їх типи. Особливості синонімізації багатозначних слів.
10. Синонімічне гніздо, його будова. Джерела виникнення лексичних синонімів. Використання синонімічних багатств у мові художньої літератури.
11. Перифрази й евфемізми як різновиди синонімів.
12. Зміст поняття «антонімія». Антоніми однокореневі й різнокореневі, словникові й контекстуальні. Антоніми як засіб створення антитези та оксиморону.
13. Групи лексики української мови з погляду походження. Характеристика власне української лексики.
14. Місце іншомовних за походженням слів у складі української лексики.
15. Запозичення зі слов'янських мов. Старослов'янізми та їх ознаки.
16. Способи, шляхи і час запозичення лексики з грецької, латинської, німецької, французької мов. Поняття «інтернаціональна лексика», її ознаки.
17. Фонетичне, морфологічне і семантичне засвоєння іншомовної лексики.
18. Функціональний стиль та його різновиди в сучасній українській літературній мові.
19. Міжстильова лексика і її ознаки. Стилїстичні групи лексики, їх ознаки.
20. Експресивна й емоційно забарвлена лексика. Особливості використання стилїстично забарвленої лексики в мові художньої літератури.
21. Загальна характеристика територіальних діалектів української мови. Відношення між літературною мовою і територіальними діалектами.

22. Типи діалектизмів. Характеристика лексичних, семантичних, фонетичних, словотвірних, морфологічних і синтаксичних діалектизмів; особливості їх функціонування в українській мові.
23. Соціальна диференціація лексики. Ознаки жаргонізмів та арготизмів, особливості їх функціонування в українській мові.
24. Динамічність словникового складу мови. Активна лексика української мови, її ознаки.
25. Пасивна лексика, її ознаки і групи.
26. Поняття «лексикографія». Наукове поняття «словник». Типи словників.
27. Завдання енциклопедичних словників, їх загальна характеристика.
28. Завдання тлумачних словників. Характеристика «Словника української мови».
29. Завдання історичних словників, їх характеристика.
30. Завдання етимологічних словників, їх характеристика.
31. Завдання словників іншомовних слів. Характеристика «Словника іншомовних слів».
32. Завдання перекладних словників. Роль перекладних словників у культурному і мовному будівництві.
33. Завдання словника синонімів. Характеристика «Короткого словника синонімів української мови».
34. Завдання словників антонімів і омонімів, їх характеристика.
35. Завдання словника паронімів. Характеристика «Словника паронімів української мови».
36. Завдання термінологічних словників і їх типи.
37. Характеристика «Словника лінгвістичних термінів» Д. І. Ганича, І. С. Олійника і «Словаря лингвистических терминов» О. С. Ахманової.
38. Завдання діалектних словників. Характеристика «Словника поліських говорів».
39. Завдання словників власних назв, їх типи, назви. Характеристика словника «Власні імена людей».
40. Завдання орфоепічних словників, їх назви й загальна характеристика.
41. Завдання орфографічних словників. Характеристика «Орфографічного словника української мови».
42. Завдання морфемних словників, їх назви й загальна характеристика.
43. Завдання словотвірних словників, їх назви й загальна характеристика.
44. Завдання фразеологічних словників, їх типи і назви. Характеристика «Фразеологічного словника української мови» та словника «Крилаті вислови в українській літературній мові».
45. Завдання словників мови письменників, їх назви. Характеристика «Словника мови Т. Шевченка».
46. Фразеологія як розділ мовознавства. Зв'язок фразеології з лексикологією і синтаксисом. Спільне й відмінне між фразеологізмом і вільним словосполученням, фразеологізмом і словом.

47. Зміст поняття «фразеологізм / фразема». Принципи класифікації фразеологічних одиниць у вітчизняному мовознавстві.
48. Семантична класифікація Л. А. Булаховського, В. В. Виногорова, М. М. Шанського. Структурно-граматичні типи фразеологічних одиниць.
49. Групи фразеологізмів за походженням. Системні відношення у фразеологізмах.
50. Суспільний характер мовної норми. Літературна норма на різних мовних рівнях. Поняття норми і культури мови.

ЛІТЕРАТУРА ДО КУРСУ

Основна

3. Авксентьев Л. Г. Сучасна українська мова. Фразеологія : [навч. посіб. для студ. філол. ф-тів ун-тів] / Л. Г. Авксентьев. – Х. : Вища шк., Вид-во при Харк. ун-ті, 1983. – 137 с.
4. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології / М. Ф. Алефіренко. – Х. : Вища школа, 1987. – 136 с.
5. Волох О. Г. Сучасна українська літературна мова / Волох О. Г., Чемерисов М. Т., Чернов Є. І. – К. : Вища шк., 1989. – 334 с.
6. Горещкий П. Й. Історія української лексикографії / Петро Йосипович Горещкий. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – 243 с.
7. Доленко М. Т. Сучасна українська мова / М. Т. Доленко, І. І. Дацюк, А. Г. Кващук. – К. : Вища шк., 1987. – 352 с.
8. Дудик П. С. Сучасна українська мова : Завдання і вправи : [навч. посіб.] / Петро Семенович Дудик, Валентина Миколаївна Литовченко. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 264 с.
9. Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української літературної мови / М. А. Жовтобрюх, П. М. Кулик. – К. : Вища шк., 1972. – 407 с.
10. Жовтобрюх М. А. Українська літературна мова / М. А. Жовтобрюх. – К. : Наук. думка, 1984. – 255 с.
11. Калашник В. С. Сучасна українська мова : Лексика і фразеологія: [матер. для практ. занять] / В. С. Калашник, Л. Г. Савченко. – 2-е вид., випр. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна. 2006. – 56 с.
12. Клименко Н. Ф. Формалізовані основи семантичної класифікації лексики / Н. Ф. Клименко, М. М. Пещак, І. Ф. Савченко. – К. : Наук. думка, 1982. – 250 с.
13. Колоїз Ж. В. Сучасна українська мова : Збірник завдань для лабораторних робіт / Ж. В. Колоїз, Н. М. Малюга, В. В. Явір. – К. : Знання, 2006. – 356 с.
14. Ладоня І. О. Українська мова : [навч. посіб.] / І. О. Ладоня. – К. : Вища шк., 1993. – 143 с.
15. Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української мови. Семантична структура слова / Л. А. Лисиченко. – Х. : Вища шк., 1977. – 116 с.
16. Німчук В. В. Староукраїнська лексикографія в її зв'язках з російською та білоруською / Василь Васильович Німчук. – К. : Наук. думка, 1980. – 304 с.
17. Паламарчук Л. С. Українська радянська лексикографія / Л. С. Паламарчук. – К. : Наук. думка, 1978. – 201 с.
18. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови / Л. Г. Скрипник. – К. : Наук. думка, 1973. – 280 с.
19. Сучасна українська літературна мова : Лексика. Фразеологія / За заг. ред. І. К. Білодіда /. – К. : Наук. думка, 1973. – 439 с.

20. Сучасна українська літературна мова / За ред. А. П. Грищенка. – К. : Вища шк., 1997. – 493 с.
21. Сучасна українська літературна мова : [підручн.] / [М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.]; За ред. М. Я. Плющ. – К. : Вища шк., 1994. – 414 с.
22. Циганок І. Б. Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія: [навч.-метод. посіб.] / І. Б. Циганок. – Ізмаїл, 2002. – 40 с.
23. Ющук І. П. Українська мова / Іван Пилипович Ющук. – К. : Либідь, 2003. – 640 с.

Додаткова

1. Баран Я. А. Фразеологія у системі мови : Автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.02.15 / Баран Ярослав Андрійович / Інститут української мови НАН України. – К., 1999. – 32 с.
2. Бичко З. М. Лексика наддністрянського говору: структурна організація та ареологія : Автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.02.01 / Бичко Зиновій Михайлович / Харківський держ. педагогічний ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2002. – 39 с.
3. Бойко Н. І. Типи лексичної експресивності в українській літературній мові / Н. І. Бойко // Мовознавство. – 2002. – № 2-3. – С. 10 – 21.
4. Воронова М. Варіанти фразеологізмів у журналістському творі / М. Воронова // Урок української. – 2004. – № 3. – С. 27 – 28.
5. Гонтар В. У світі цікавої лексикології та фразеології / В. Гонтар // Українська мова і література в школі. – 2004. – № 6. – С. 30 – 32.
6. Давиденко Л. Б. Фразеологічна одиниця в структурі синтаксичного вільного словосполучення / Л. Б. Давиденко // Мовознавство. – 1992. – № 3. – С. 40 – 44.
7. Демський М. Т. Системні зв'язки в сфері фраземіки / М. Т. Демський // Мовознавство. – 1991. – № 2. – С. 36 – 43.
8. Денисова С. П. Типологія категорій лексичної семантики : Автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.02.15; 10.02.02 / Денисова Світлана Павлівна / Київський ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1996. – 34 с.
9. Дика Н. Курс сучасної літературної мови: тести і завдання / Н. Дика // Дивослово. – 2003. – № 9. – С. 59 – 63.
10. Дяченко Л. М. Функціонально-семантична характеристика безеквівалентної та фонової лексики сучасної української літературної мови : Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Дяченко Людмила Михайлівна / НАН України. – К., 1997. – 18 с.
11. Іващенко В. Л. Енантіосемія в парадигмі мовних та мовленнєвих явищ: основні напрями концептуалізації / В. Л. Іващенко, Т. О. Федоренко // Мовознавство. – 2009. – № 2. – С. 48 – 60.
12. Івченко А. О. Фразеологія українських народних говорів: ономазіологічний, ареальний, етимологічний аспекти : Автореф. дис...

- д-ра філол. наук: 10.02.01 / Івченко Анатолій Олександрович / НАН України; Інститут української мови. – К., 2000. – 36 с.
13. Калашник В. С. Словник фразеологічних антонімів української мови / В. С. Калашник, Ж. В. Колоїз. – 3-є вид., допов. – К. : Довіра, 2006. – 349 с. – (Словники України).
 14. Кардашук О. В. Семантичне поле простору: статус, структура, внутрішні зв'язки (на матеріалі прикметників української мови) : Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Кардашук Олена Василівна / Кіровоградський держ. педагогічний ун-т ім. В. Винниченка. – Кіровоград, 1998. – 16 с.
 15. Карпіловська Є. Тенденції розвитку сучасного українського лексикону: чинники стабілізації інновацій / Євгенія Карпіловська // Українська мова. – 2008. – № 1. – С. 24 – 35.
 16. Коваленко Б. О. Стилiстично знижена лексика в мові сучасної української публіцистики : Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Коваленко Борис Олексійович / НАН України; Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К., 2003. – 19 с.
 17. Колоїз Ж. Оказіональні фраземні деривати / Жанна Колоїз // Мандрівець. – 2002. – № 6. – С. 42 – 46.
 18. Колоїз Ж. Порушення фразеологічних норм як один із способів інтенсифікації виразності у мові засобів масової інформації / Жанна Колоїз // Мандрівець. – 2004. – № 2. – С. 34 – 39.
 19. Коршун Т. Порівняльний аналіз лексичного складу української і російської мов / Тетяна Коршун // Рідні джерела. – 2002. – № 3. – С. 19 – 23.
 20. Коршун Т. Слово – основний продукт мовленнєвої діяльності, центральна одиниця внутрішнього лексикону / Тетяна Коршун // Рідні джерела. – 2001. – № 2. – С. 14 – 17.
 21. Коць Т. А. До проблеми лексичної норми сучасної української літературної мови / Т. А. Коць // Мовознавство. – 2009. – № 1. – С. 70 – 75.
 22. Коць Т. А. Функціональний аспект лексичної норми в засобах масової інформації (на матеріалі газет 90-х років ХХ ст.) : Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Коць Тетяна Анатоліївна / НАН України. – К., 1997. – 16 с.
 23. Кравчук А. Етніми в системі фразеології / А. Кравчук // Українська мова. – 2003. – № 2. – С. 78 – 86.
 24. Левицький В. В. Лексична полісемія та квантитативні методи її дослідження / В. В. Левицький // Мовознавство. – 2003. – № 4. – С. 17 – 25.
 25. Левченко О. П. Безеквівалентна російська і українська фразеологія : Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01; 10.02.02 / Левченко Олена Петрівна / НАН України. – К., 1995. – 23 с.

26. Мазурик Д. В. Інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови (90-і роки ХХ ст.) : Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Мазурик Данута Володимирівна / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2002. – 21 с.
27. Майборода О. А. Українська фразеологія як джерело народознавства: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Майборода Олексій Анатолійович / Харківський держ. педагогічний ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2002. – 18 с.
28. Мельник Л. В. Культурно-національна конотація українських фразеологізмів : Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Мельник Лариса Володимирівна / Донецький національний ун-т. – Донецьк, 2001. – 18 с.
29. Мокієнко В. М. Лексичне і фразеологічне значення / В. М. Мокієнко // Мовознавство. – 1988. – № 4. – С. 10 – 21.
30. Москвин В. П. Эвфемизмы: системные связи, функции и способы образования / В. П. Москвин // Вопросы языкознания. – 2001. – № 3. – С. 58 – 71.
31. Муромцев І. Про системну організацію лексики сучасної української мови // І. Муромцев // Урок української. – 2001. – № 3. – С. 39 – 41.
32. Муромцева О. Г. НТР і художнє мовлення / О. Г. Муромцева // Українська мова і література в школі. – 1990. – № 3. – С. 73 – 78.
33. Николенко Л. В. Лексикология и фразеология современного русского языка : [учеб. пособие для студ. филол. ф-тов высш. пед. учеб. заведений] / Людмила Васильевна Николенко. – М. : Издательский центр «Академия», 2005. – 144 с.
34. Павлушенко О. А. Екзотична лексика сучасної української літературної мови: джерела, семантика, функції : Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Павлушенко Ольга Андріївна / НАН України. – К., 1995. – 24 с.
35. Полюга Л. Методичні засади лексикографічних праць / Лев Полюга // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2009. – Вип. 475 – 477. Слов'янська філологія. – С. 364 – 365.
36. Пономарів О. Мовностилістичні поради. Привабливість і підступність паронімів / Олександр Пономарів // Урок української. – 2001. – № 4. – С. 27 – 30.
37. Прадід Ю. Ф. Структурно-граматичні типи фразеологізмів та їхні різновиди / Ю. Ф. Прадід // Українське мовознавство. – 1989. – Вип. 16. – С. 28 – 35.
38. Редін П. О. Типи системних зв'язків фразеологічних одиниць у мові / П. О. Редін // Мовознавство. – 1994. – № 4-5. – С. 50 – 52.
39. Свердан Т. П. Усічення як тип структурно-семантичного варіювання і спосіб трансформації у фразеології : Автореф. дис... канд. філол. наук:

- 10.02.01 / Свердан Тетяна Петрівна / Прикарпатський ун-т ім. Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2003. – 20 с.
40. Синчук А. М. Лексикографія. Типи словників. Однозначні та багатозначні слова. Омоніми, синоніми, антоніми / А. М. Синчук // Все для вчителя. – 2002. – №8. – С. 8 – 11.
41. Ставицька Л. Українсько-російська двомовність : соціопсихологічні та лексикографічні аспекти / Леся Ставицька // Дивослово. – 2001. – № 11. – С. 13 – 16.
42. Степанишин Б. Іншомовна лексика в українському мовленні / Б. Степанишин // Київ. – 2002. – № 11. – С. 152 – 155.
43. Стишов О. З активної – у пасивну / Олександр Стишов // Урок української. – 2004. – №2. – С. 23 – 25.
44. Ужченко Т. Г. Дидактичний матеріал з української мови. Лексика і фразеологія : [навч.-метод. посіб.] / Таміла Григорівна Ужченко. – 2-е вид. – К. : Освіта, 1995. – 225 с.
45. Чернейко Л. О. Специфика производного лексического значения слова / Л. О. Чернейко // Вестник МГУ. Серия 9. Филология. – 1990. – № 2. – С. 35 – 46.
46. Черникова Н. В. Метафора и метонимия в аспекте современной неологии / Н. В. Черникова // Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 82 – 90.
47. Шанский Н. М. Русский язык. Лексика. Словообразование / Николай Максимович Шанский. – М. : Просвещение, 1975. – 168 с.
48. Шарманова Н. М. Вербалізація соціокультурних стереотипів у фразеологічній картині світу / Н. М. Шарманова // Мова і культура : Науковий журнал. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. – Вип. 11. – Т. V (117). – С. 56–60.
49. Ширшов И. А. Типы полисемии в производном слове / И. А. Ширшов // Филологические науки. – 1996. – № 1. – С. 55 – 66.
50. Щерба Л. В. Опыт общей теории лексикографии / Лев Владимирович Щерба // Языковая система и речевая деятельность : сб. статей. – Л., 1974.
51. Ярмач В. І. До проблеми використання термінологічної лексики в сучасній українській поезії / В. І. Ярмач // Мовознавство. – 1988. – № 2. – С. 84 – 88.

ЗМІСТ

Передмова.....	3
Методичні рекомендації до вивчення курсу.....	4
Тема 1. Слово як лексична одиниця.....	11
Тема 2-3. Типи лексичних значень слів.....	14
Тема 4-5. Парадигматичні відношення в системі лексичних одиниць.....	20
Тема 6. Творча робота.....	26
Тема 7. Склад лексики української мови з погляду її походження	26
Тема 8. Творча робота.....	30
Тема 9-10. Лексика української мови з погляду вживання.....	31
Тема 11. Лексика з експресивно-стилістичного погляду.....	33
Тема 12. Творча робота.....	37
Тема 13. Лексикологічний аналіз.....	38
Тема 14. Самостійна робота.....	40
Тема 15-16. Фразеологія української мови.....	40
Тема 17-18. Лексикографія	45
Тема 19. Контрольна робота	49
Тексти для лексикологічного і фразеологічного аналізу та підсумкового контролю	50
Проблематика індивідуальної роботи	67
Питання до екзамену з розділу «Лексикологія. Лексикографія. Фразеологія».....	68
Література до курсу.....	71

Навчально-методичне видання

Малюга Наталія Миколаївна
Шарманова Наталя Миколаївна

**Сучасна українська літературна мова:
Лексикологія, фразеологія, лексикографія**
Навчальний посібник

Папір офсетний. Друк офсетний. Ум.др. арк. – 3,35. Обл.-вид. арк. – 4,25.

Формат 60x84/16. Наклад 100 прим.

ДВНЗ «Криворізький національний університет»

Криворізький педагогічний інститут
пр. Гагаріна, 54, м. Кривий Ріг, 50086